

Mars et Historia

Nederlandse Vereniging voor Militaire Historie

Jaargang 51 | 2017 | Nr.2

Verantwoording omslagfoto's en -illustraties

Omslag

Composite GLV-100. 100 jaar grondgebonden luchtverdediging 1917-2017.

Illustratie: Lex Tempelman.

Binnenzijde vooromslag

Op 5 april 2017 reikte voorzitter Rolf de Winter samen met penningmeester Wim Adriaansen en hoofdredacteur Liesbeth Brama het jubileumboek Traditie en Vernieuwing uit aan de minister van Defensie Jeanine Hennis-Plasschaert.

Binnenzijde achteromslag

Boven

De slag bij Seneffe. Schilderij van Bénigne Gagneraux. Dit detail toont de jonge hertog van Enghien die zijn vader Louis II van Bourbon, prins van Condé oftewel de "grote Condé" redt.

Musée des beaux-arts, Dijon.

Onder

Intocht van Napoleon in Berlijn, 27 oktober 1806. Schilderij van Charles Meynier.

Château de Versailles.

Mars et Historia

Mars et Historia is een veelzijdig militair-historisch tijdschrift waarin zowel militaria als historisch onderzoek aan bod komen en is een uitgave van de Nederlandse Vereniging voor Militaire Historie. Mars et Historia verschijnt in de maanden maart, juni, september, december. Informatie voor het aanleveren van kopij of over het aanleveren van advertenties vindt u op onze website, www.marsethistoria.nl.

Redactieadres

E redactie@marsethistoria.nl of eindredactie@marsethistoria.nl

Redactie

Drs. Liesbeth Brama, hoofdredacteur
Drs. Ed Coumans, eindredacteur
Drs. Corstiaan Prince
Dr. Louis Ph. Sloos
Dr. Dirk Starink

Webredactie: Erwin Muilwijk

Logo: Lex Tempelman

Vormgeving en druk: Groen Media, Leiden

ISSN 0928-5156

De Nederlandse Vereniging voor Militaire Historie, opgericht op 20 augustus 1966 en erkend bij Koninklijk Besluit van 14 juni 1968, is er voor allen, die zich verdiepen in de geschiedenis, tradities, uniformen, emblemen, wapens en onderscheidingen, en het ceremonieel van militaire en semi-militaire organisaties, meer in het bijzonder die van Nederland en de (voormalige) overzeese Rijksdelen.

Bestuur

Drs. R. de Winter, voorzitter
H.A. Bresser, secretaris
Dr. W.L.M. Adriaansen, penningmeester
Mevr. drs. L. Brama
Drs. T. Broos
Ing. R. C. Kuenen
Dr. L. Ph. Sloos

Secretariaat

Nijverdalseweg 97, 7461 TC Rijssen, T 0548 52 23 42,
E info@marsethistoria.nl

Lidmaatschap

De jaarcontributie voor 2017 voor leden die geen machtiging tot inning hebben verstrekt, bedraagt € 39,50 (buitenland € 44,50). Leden die een machtiging tot inning hebben verstrekt, krijgen een korting van € 2,50. Voor meer informatie over het lidmaatschap en de vereniging, zie onze website, www.marsethistoria.nl.

Ledenadministratie

Dr. W.L.M. Adriaansen, T 076 541 20 54,
E w.adriaansen@planet.nl

Sociale media

Mars et Historia | Facebook
[@MarsHistoria](https://twitter.com/MarsHistoria) | Twitter

Inhoud

Van de voorzitter Drs. Rolf de Winter	2
Redactioneel Drs. Liesbeth Brama	3
Qua patet orbis: een motto met een klassiek verleden Ernst van den Boogaart	4
Het bewapeningsfonds uit de jaren 1920 en de luchtdoelartillerie, deel 1 Dr. Dirk Starink	10
Mars portretteert: Lex Tempelman Militaire historie in klare lijn en karton Drs. Liesbeth Brama	18
De Jenabrug in Parijs, steen des aanstoots voor Pruisische laarzen (1815) Kees Schulten	20
Symposium Krijgsgevangenschap in Holland – Hollanders in krijgsgevangenschap	25
Bombardement 1917. Het vergissings bombardement op Zierikzee	25
George Maduro, de held van de gang Samuel de Korte	26
Ingezonden reactie	35
Boekbespreking	34
Literatuursignaleringen	36

prijs los nr. € 7,50

Van de voorzitter

Vorig jaar heeft het bestuur namens de vereniging minister van Defensie Jeanine Hennis-Plasschaert uitgenodigd aanwezig te zijn bij ons jubileumsymposium. Wegens haar drukke agenda had de minister destijds helaas geen gelegenheid naar landgoed Bronbeek te komen om de viering van ons vijftigjarig bestaan luister bij te zetten. Zij toonde echter wel interesse in de vrucht van dit symposium: de jubileumuitgave *Traditie en Vernieuwing*, het boek dat de leden al eind 2016 ontvingen. Door de drukke campagne-tijd voorafgaand aan de Tweede Kamerverkiezingen van maart jongstleden, moest een bezoek aan de minister “over de verkiezingen worden getild”. Op 5 april – de minister combineert haar ambt ondertussen met het lidmaatschap van de Tweede Kamer – was er dan toch gelegenheid voor een bezoek aan Plein 4, het statige departement van Defensie in het hart van de Hofstad. Met een driekoppige delegatie maakten wij onze opwachting bij de minister, die ons allerhartelijkst ontving.

Minister Hennis gaf ons ruim de gelegenheid de activiteiten van de vereniging en de inhoud van *Traditie en Vernieuwing* toe te lichten. Zij onderstreepte het belang van militaire geschiedenis: ‘Oorlog blijft vragen oproepen en tot emoties leiden, ook nadat de vrede is getekend. Niet voor niets heeft de krijgsmacht zo’n bijzondere band met haar eigen geschiedenis. Die geschiedenis wil namelijk nooit echt voltooid verleden tijd worden. Die geschiedenis blijft ons achtervolgen en bezighouden’, aldus de minister. Ook tijdens haar inmiddels vierenhalf jaar omvattende ambtstermijn mocht minister Hennis ervaren dat ons militaire verleden regelmatig een actuele (politieke) dimensie heeft. Soms gaat het daarbij om heugelijke gebeurtenissen, zoals de viering van de belangrijke jubilea van de krijgsmachtdelen of de uitreiking van dapperheidsonderscheidingen, zoals de Militaire Willemsorde aan majoor Gijs Tuinman en het Korps Commandotroepen. Maar tegelijkertijd zorgt het militaire verleden niet zelden voor “schurende” erfenissen, zoals de confrontatie met getraumatiseerde veteranen of met nabestaanden van gesneuvelden. En wat te denken van het politiek beladen onderzoek naar de beëindiging van de treinkaping bij De Punt in 1977 en het op stapel staande dekolonisatieonderzoek naar het geweld en de oorlog in Indonesië in 1945-1950. Of de verdwijning van de wrakken van de marineschepen uit de Javazee, wat impliciet een schending van talrijke oorlogsgraven met zich meebracht. Zo bij elkaar genomen lijkt de Nederlandse militaire historie een niet onaanzienlijk deel van de ministeriële agenda te vullen.

Overvolle agenda of niet: naar aanleiding van de over-

handiging van *Traditie en Vernieuwing* reageerde minister Hennis met het haar kenmerkende enthousiasme: ‘Dit boek laat de lezer kennismaken met de grote variëteit en rijkdom van de Nederlandse militaire geschiedenis. Die geschiedenis laat ons nooit los, maar blijft ons fascineren. Het is geweldig dat uw vereniging het verhaal van ons militair verleden vertelt en verbeeldt. Die geschiedenis doet er toe’, aldus andermaal de minister. In mijn hoedanigheid van (onparlementair) voorzitter, zou ik daar een volmondig hear, hear! op willen laten volgen. Gesterkt door deze vriendelijke woorden en morele ministeriële “rugdekking”, verliet de delegatie opgewekt het voormalig logement der afgevaardigden van Rotterdam, tegenwoordig beter bekend als ministerie van Defensie.

Het geslaagde jubileumsymposium van vorig jaar smaakte bij het leeuwendeel van de deelnemers naar meer. Daarom is het verheugend te kunnen melden dat onze vereniging tezamen met *Holland Historisch Tijdschrift* en Museum Vlaardingen op vrijdag 29 september aanstaande een symposium organiseert onder de titel “Hollandse Krijgsgevangenen”. Het museum in de historische visserijstad, waar in het jaar 1018 een leger van de Duitse keizer Hendrik II in de Slag bij Vlaardingen werd verslagen door de opstandige graaf Dirk III van Holland, levert de passende ambiance voor een symposium, waarin het thema krijgsgevangenschap in de volle breedte centraal staat. Hoewel er op het moment van schrijven nog druk wordt gesleuteld aan de precieze invulling van het programma, is wel duidelijk dat verschillende aspecten van het thema vanaf de middeleeuwen tot en met de twintigste eeuw ter sprake zullen komen. Een uitgebalanceerde groep van sprekers zal tekenen voor een ongetwijfeld boeiende dag. Als u het symposium wenst bij te wonen, wil ik u op het hart drukken tijdig in te schrijven, het totale aantal deelnemers is immers beperkt.

Rest mij nog u veel leesplezier te wensen met deze nieuwe en “ouderwets” gevarieerde editie van *Mars et Historia*.

Drs. Rolf de Winter,
Voorzitter.

Redactioneel

Met het voorjaar eindelijk in zicht, ik schrijf u dit op een koude dag in mei, ligt het tweede nummer van 2017 alweer voor u. Bij het openslaan van het blad is u ongetwijfeld een prominente foto op de binnenkant van de omslag opgevallen. Zoals onze voorzitter in zijn inleiding al schreef, mocht afgelopen 5 april een kleine delegatie van het bestuur de minister van Defensie mevrouw Jeanine Hennis-Plasschaert het jubileumboek van onze vereniging overhandigen. Het was een aangenaam en informeel samenkomen waarbij de minister zich erg belangstellend toonde voor onze vereniging. Al vertellend over de jubileumviering op Bronbeek wist zij zelf ook nog aardige anekdotes over haar ontmoetingen met de bewoners van Bronbeek te vertellen.

Ook voor dit nummer heeft de redactie zich ingespannen om een gevarieerd en aantrekkelijk blad voor u samen te stellen. Daarbij uiteraard geholpen door enthousiaste auteurs, zowel leden als niet-leden. De redactie probeert altijd met boeiende artikelen het juiste evenwicht te vinden tussen de diverse tijdsperiodes waarbinnen de militaire geschiedenis zich beweegt. Voor dit tweede nummer van 2017 zijn wij daarom zeer content met het vlot geschreven verhaal van Kees Schulten. Hij neemt ons mee naar een bijzondere brug in Parijs: de Jenabrug. In 1806 versloeg het Napoleonische leger in Thüringen bij Jena het Pruisische leger. Om deze glorieuze slag voor Frankrijk te herdenken, werd in Parijs een brug naar deze plaats vernoemd. Voor de Pruisen was het echter een bitter gelag. Toen Pruisische legers na Napoleons nederlaag in 1815 Parijs binnentrokken, wilde veldmaarschalk Von Blücher de brug als vergelding opblazen. Het artikel geeft een mooi beeld hoe architectuur en monumenten nationalistische gevoelens kunnen vertegenwoordigen. Het werpt tegelijkertijd ook de vraag op of de vernietiging daarvan gevoelens van vergelding rechtvaardigt. "Qua patet orbis" of: "Zo wijd de wereld strekt." Dat is het motto van het Korps Mariniers. In dit artikel neemt Eddy van den Boogaart ons mee naar de ontstaansgeschiedenis van het Korps Mariniers en wordt Johan Maurits van Nassau-Siegen (1604-1679), ook wel Maurits de Braziliaan genoemd, meer onder de loep genomen. Hij voerde de lijfspreuk als zijn persoonlijk motto. In dit artikel leest u meer over de band van Johan Maurits met het Korps Mariniers. Verder heeft Samuel de Korte, naar aanleiding van het 100e geboortjaar van George Maduro in 2016, een biografisch artikel geschreven over deze ridder in de Militaire Willemsorde. Het is een met veel enthousiasme geschreven verhaal dat ons weer even terugbrengt naar de Tweede Wereldoorlog. Verder heeft ons trouw redactielid Dirk

Starink een boeiend stuk geschreven over het moeizame bestaan van het bewapeningsfonds in de jaren 1920 en de pogingen om de toen pas geformeerde luchtdoelartillerie meer slagkracht binnen het Nederlandse leger te geven. Het artikel, in twee delen, is geschreven in het kader van de viering dit jaar van 100 jaar Nederlandse luchtdoelartillerie (1917-2017). Daarnaast heeft de redactie naar aanleiding van dit jubileum Lex Tempelman geportretteerd. Hij mocht voor het Defensie Grondgebonden Luchtverdedigingscommando zijn creatieve talenten ontplooiën en kwam tot een bijzonder kunstwerk dat de omslag van deze Mars siert. In het portret leest u meer over wat Lex drijft en welke creatieve activiteiten hij nog meer ontplooit. In de rubriek *Boekbesprekingen* belicht redactielid Corstiaan Prince een pas verschenen promotieonderzoek over *counter-insurgency*. Verder heeft ons lid Peter Boer naar aanleiding van ons vorige themanummer een ingezonden reactie geschreven.

Onze vereniging zit niet stil. Zoals onze voorzitter al aanstipte, organiseert *Mars et Historia* samen met *Holland Historisch Tijdschrift* en Museum Vlaardingen op 29 september 2017 een symposium over Hollandse krijgsgevangenen. Verderop, en ook op onze website, vindt u meer informatie hierover. Tot slot wil ik u nog attenderen op een interessante tentoonstelling die op 17 juni 2017 opent in het Stadhuismuseum Zierikzee: "Bombardement 1917. Het vergissingsbombardement op Zierikzee in de nacht van 29 op 30 april 1917". Veel militair-historisch leesplezier toegewenst!

Drs. Liesbeth Brama
Hoofdredacteur

Qua patet orbis: een motto met een klassiek verleden

Ernst van den Boogaart

Slag bij Seneffe op 11 juli 1674 tussen de geallieerde Spaanse, keizerlijke en Staatse troepen onder Willem III tegen de Franse troepen van Lodewijk XIV. Het Korps Mariniers vocht mee in de Staatse gelederen.

Rijksmuseum, Amsterdam.

Het lint met het motto “Qua patet orbis” siert sinds eind 1946 het embleem van het Korps Mariniers. Kort daarvoor had koningin Wilhelmina haar toestemming gegeven voor deze heraldieke wijziging; de minister van Marine J. de Booy had overeenkomstig beschikt. ‘Zo wijd de wereld strekt’, luidt een Nederlandse vertaling van het Latijnse devies. De tekst verwees naar de inzet van het korps in alle werelddelen tijdens de

Tweede Wereldoorlog. 300 jaar eerder had graaf Johan Maurits van Nassau-Siegen (1604-1679), bijgenaamd “de Braziliaan”, Qua patet orbis als devies gevoerd. Als legeraanvoerder en bestuurder diende deze Nassauer de Nederlandse Republiek en de Grote Keurvorst van Brandenburg in Europa, de West-Indische Compagnie in Brazilië en initieerde hij de verovering van Elmina aan de Goudkust en Luanda in Angola.¹ Het Korps Ma-

¹ Gerhard Brunn en Cornelius Neutsch (eds.), *Sein Feld war die Welt. Johann Moritz von Nassau-Siegen (1604-1679)* (Münster 2008); Evaldo Cabral de Mello, *Nassau* (São Paulo 2006).

riniers leidt zijn ontstaansgeschiedenis terug tot de mariniers uit het Staatse leger, die onder Johan Maurits hadden gediend bij de verdediging van Muiden in 1672 en twee jaar later in de slag bij Seneffe tegen de troepen van koning Lodewijk XIV.² Bij de keuze van het devies in 1946 was ook dit verleden een overweging. Op zijn beurt had Johan Maurits het motto ontleend aan een lang gedicht van de Latijnse dichter Publius Ovidius Naso uit het begin van onze jaartelling. Het motto van het Korps Mariniers heeft een verleden van 2.000 jaar.

Ovidius

Ovidius (43 v. Chr.-17/18 n. Chr.) was in het begin van het Romeinse Keizerrijk een gevierd dichter van korte verzen over de verleidingskunst en van een lang gedicht over gedaanteverwisselingen in de Griekse en Romeinse mythologie: de *Metamorfosen*.³ In het jaar 8 werd hij door de eerste Romeinse keizer Augustus verbannen naar Tomis, tegenwoordig Constanza aan de Roemeense Zwarte Zee. De redenen hiervoor zijn onduidelijk. Augustus propageerde een strikte huwelijksmoraal en vond Ovidius' verzen mogelijk lichtzinnig, maar er moeten ook onbekende andere redenen zijn geweest. In ballingschap schreef Ovidius de *Tristia*, een serie *Sombere gedichten* in vijf boeken.⁴ In Boeken 1 en 2 beschrijft hij zijn reis naar Tomis, probeert hij zich vrij te pleiten en vraagt hij Augustus de verbanning ongedaan te maken. Toen deze smeekbeden geen gehoor vonden, ging Ovidius toch door met dit dichtwerk. In Boek 3 beklagt hij vol overdrijvingen en met allerlei dichterlijke vrijheden zijn onverdiend lot in een onherbergzaam land te midden van barbaren. In Boek 4 kijkt hij terug op zijn eerdere leven, mediteert hij over vriendschap en verraad en verklaart hij dat Augustus hem zijn dichterschap in ieder geval niet kan afnemen. Naar hij verwacht zal zijn poëzie hem onsterfelijk maken. In het laatste boek varieert hij de eerder behandelde thema's van vervreemding en trouw aan zijn dierbaren en de poëzie. De Latijnse woorden *qua patet orbis* komen voor in een versregel uit het negende gedicht van Boek 4. In dit gedicht spoort de dichter eerst de anonieme vijand

Portret van de gouverneur in Brazilië, Johan Maurits van Nassau-Siegen in wapenrusting. Aan zijn voeten een hond en naast hem een schild waarop het motto: "Qua patet orbis". Recht een helm en in zijn hand een commandostaf, 1635-1676.

Rijksmuseum, Amsterdam.

aan zijn wandaad tegenover hem publiekelijk te bekennen en berouw te tonen. Zo niet, dan zal hij hem te lijf gaan en hem tot een bekentenis dwingen. De keizer zal Ovidius dan wellicht toestaan naar Rome terug te keren. Maar ook al krijgt hij die kans niet, dan zal hij zijn vijand met dit gedicht eeuwig aan de schandpaal nagelen.

*Quod Scythicis habitem longe summotus in oris
siccaque sint oculis proxima signa meis
nostra per inmensa ibunt praeconia gentes
quodque querar notum qua patet orbis erit
ibit ad occasum quicquid dicemus ab ortu.*⁵

² H.L. Zwitser, 'De mariniers in de Nederlandse krijgsmacht', in: *Armamentaria* 29 (1994) 53-58. Wat men ook van Zwitsers kritisch betoog denkt, het neemt niet weg dat het Korps Mariniers aan deze historische constructie zijn motto dankt.

³ Zie voor beknopte inleidingen op Ovidius en verwijzingen naar de literatuur: Peter E. Knox (ed.), *A Companion to Ovid* (Londen 2009). Voor het weinige dat bekend is over het leven van Ovidius: ibidem, 3-7 (Peter E. Knox, *A Poet's Life*).

⁴ Ibidem, 170-183 (Jo-Marie Claessen, *Tristia*); Philip Hardie (ed.), *The Cambridge Companion to Ovid* (Londen 2006). Hierin: Gareth Williams, 'Ovid's exile poetry: *Tristia*, *Epistulae ex Ponto* and *Ibis*'; Ovidius, *Sombere gedichten: Tristia*, vertaald en toegelicht door Wiebe Hogendoorn (Amsterdam 1998).

⁵ Zie de Latijnse tekst en de Engelse vertaling in: Arthur Leslie Wheeler (ed.), *Ovid in six volumes*, vol. VI *Tristia and Ex Ponto* (Cambridge, Mass. 1987) 194-197.

Kunststof embleemschild "Qua Patet Orbis".
NMM, Soesterberg.

In de vrije, maar levendige vertaling van Wiebe Hogendoorn, die de lange zin opdeelt in kleinere zinnen: 'Ik woon op verre kust, naar Scythië verdreven/Waar ik, vlakbij, de droge sterren zie:/Toch zal ik mijn klaroen doen schallen door de wereld/Er zal geen stam zijn die mijn stem niet hoort.'⁶ In het Latijnse origineel krijgt qua patet orbis klemtoon door de metriek. Hogendoorn bereikt dit effect door plaatsing aan het eind van een versregel. Ondanks de beklemtoning blijven de woorden in het origineel een klein stukje van een lange dichtregel in een nog langer gedicht en zijn be-

paald geen motto.⁷ Wie in deze passage een potentiële lijfspreuk zag, bezat een grondige kennis van Ovidius' poëzie en een geest die onverwachte sprongen kon maken.

Johan Maurits van Nassau-Siegen

Zeker vanaf 1637 voerde Johan Maurits het versfragment als persoonlijk motto. Dit blijkt uit het oudst bekende portret van hem als individu, vermoedelijk geschilderd door de veelgevraagde Delftse portretschilder Michiel van Mierevelt.⁸ De schilder gaf hem weer als krijgsman.⁹ Hij toonde hem ten halve lijve en een kwart naar rechts gekeerd. Johan Maurits draagt lang, rossig haar, een puntsnor en een sikje. Een hoge kanten kraag omhult zijn nek en bedekt de bovenkant van zijn harnas en een stuk van de rood-oranje sjerp over de linkerschouder. Naar dit geschilderde portret maakte Willem J. Delff een ets, die 1637 is gedateerd.¹⁰ In de ovale omlijsting zijn de woorden Qua patet orbis als persoonlijk motto aan het portret toegevoegd. Het schilderij, zonder motto, ontstond in opdracht van Johan Maurits zelf of een vriend en bewonderaar, toen hij naam had gemaakt als bekwaam veldheer in de Nederlanden. De ets, met motto, verscheen wat later, toen hij al als gouverneur voor de West-Indische Compagnie was vertrokken naar het op de Portugezen veroverde Noordoost-Brazilië. Het geëtste portret, misschien gemaakt in opdracht van de WIC en in een oplage van enige omvang, afficheerde hem voor een groter publiek als de Nassauer die bereid was de Nederlandse zaak ook overzee te dienen. Het Qua patet orbis onderstreepte deze uitzonderlijke inzet voor de Republiek en de hervormde religie.

Johan Maurits is als het ware in het harnas geboren. Hij zag het levenslicht in Dillenburg, het stamslot van

⁶ Ovidius, *Sombere Gedichten*, 144-145.

⁷ Over afzonderlijke motto's is het nodige gepubliceerd. Zie bijvoorbeeld: Barbara A. Heezen-Stoll, 'La presse n'opprime; een zestien-de-eeuws devies van Antwerpse kooplieden', *De Zeventiende Eeuw* 8/2 (1992) 209-220; Karin Westerink, 'Liever Turks dan paaps: een devies tijdens de Opstand in de Nederlanden', in: Hans Theunissen e.a. (ed.), *Topkapi en Turkomanie. Turks-Nederlandse ontmoetingen sinds 1600* (Amsterdam 1989) 75-60. In vergelijking met de rijke literatuur over emblemata heb ik over motto's weinig kunnen vinden. Als synoniem voor motto wordt ook wel gebruikt wapenspreuk (dat wil zeggen: een spreuk verbonden met een familiewapen), lijfspreuk (een morele richtlijn voor individuen), devies (eerder een richtlijn voor instituties als koningshuizen, staten en bedrijven). Zie de inleiding in: L.G. Pine, *A Dictionary of Mottoes* (Londen 1983).

⁸ Eerder was hij afgebeeld in een groepsportret, als zestienjarige in de lijkstoet van Willem Lodewijk, de stadhouder van Friesland. Gerhard Brunn e.a. (ed.), *Aufbruch in neue Welten: Johann Moritz von Nassau-Siegen (1604-1679), der Brasilianer* (Siegen 2004) 20.

⁹ Ibidem, 16 en 143, tentoonstellingsnummer 3. Tot de belangrijkste opdrachtgevers van Van Mierevelt behoorde het Haagse hof. Anita Jansen, *De klanten van het atelier Van Mierevelt*, in: Anita Jansen (ed.), *De Portretfabriek van Michiel van Mierevelt (1566-1641)* (Delft 2011) 68.

¹⁰ Brunn, *Aufbruch*, 12, 17 en 143, de tekst bij tentoonstellingsnummer 13. De vader van Michiel van Mierevelt, een zilver- en goudsmid, was bevriend met Jacob Willemsz Delff. Anita Jansen, Michiel van Mierevelt, 'Prins der schilders', in: *De Portretfabriek*, 27. Over de oudere Delff Rudi Ekkart, Delftse portretisten, in: ibidem, 15-16. De zonen zullen elkaar op zijn minst hebben gekend. Over de jongere Delff Daniel Franken Dnz., *L'oeuvre de Willem Jacobsz Delff décrit* (Amsterdam 1872).

Korporaal en Marinier 1e klasse in blauw tenue, 1817-1823. Nationaal Militair Museum (NMM), Soesterberg.

de Nassauers. Bij zijn geboorte lag een toekomst als officier in vreemde krijgsdienst het meest voor de hand. Als dertiende kind en achtste zoon van de Calvinistische heerser over het kleine graafschap Siegen kon hij niet rekenen op een rijke erfenis. Hij zou zijn fortuin zelf elders moeten verdienen. Zijn vader Johann VII van Nassau-Siegen gaf hem wel een goede opvoeding mee, vervolmaakt door een verblijf aan het kunstzinnige hof van Moritz van Hessen-Kassel, de man van zijn zuster Julia.¹¹ Behalve hoofse manieren en vaardigheden, leerde hij daar op de *Ritterakademie* Frans en waarschijnlijk enig Latijn.¹² Bovendien maak-

te hij zich de beginselen van de moderne krijgskunde eigen. Zijn vader en zijn zwager speelden namelijk beiden een toonaangevende rol bij de vernieuwingen in het rekruteren, trainen, bewapenen en in slagorde opstellen van legers, de zogenaamde "oranische Heeresreform".¹³ Zij lieten zich daarbij inspireren door de Romeinse krijgskunde. Als zestienjarige werd Johan Maurits naar de Nederlanden gestuurd om daar het krijgsbedrijf in de praktijk te leren. Eerst bij Willem Lodewijk, stadhouder van Friesland, en later bij de stadhouders van de overige gewesten Maurits en Frederik Hendrik. In 1621 had de Republiek de oorlog tegen de Spaanse Habsburgers weer hervat. Johan Maurits nam deel aan de belegeringen van Maastricht en Breda en gaf leiding aan de herovering van de onneembaar geachte Schenkenschans, de vesting die de benedenloop van de Rijn beheerste. Hij betoonde zich bij die gelegenheden als een bekwaam veldheer. Dit was een passend moment om zich door iemand als Van Mierevelt te laten schilderen.

Aan zijn bewezen bekwaamheid als veldheer dankte hij zijn benoeming als gouverneur-generaal van Nederlands Brazilië. Hij rondde de verovering van Pernambuco af, een aanval op Bahia mislukte, evenals een poging om via Chili de goudmijnen van Potosi te bereiken. In het veroverde gebied kon de suikerproductie zich herstellen. De slavenhandel floreerde vanuit het veroverde Elmina aan de Goudkust en Luanda in Angola. Johan Maurits verwierf extra inkomsten uit de buitgelden van veroverde schepen. Hij liet schilders die hij had meegenomen het land en de bevolkingsgroepen afbeelden. In Recife bouwde hij een classicistisch paleis: Vrijburgh. Tegelijkertijd zorgde hij ervoor dat hij bij zijn terugkomst een passend onderkomen zou aantreffen. Achter het Binnenhof in Den Haag liet hij een stadspaleisje bouwen, het latere museum het Mauritshuis. Hij werkte daarbij samen met Constantijn Huygens, de kabinetssecretaris van Frederik Hendrik, die op dezelfde locatie een buurhuis liet verrijzen.¹⁴ Huygens hield hem per brief van de voortgang op de hoogte. Johan Maurits zal waarschijnlijk hebben geweten van de portret-ets uit 1637 en zal op zijn minst hebben ingestemd met het begeleidende motto. Toen het veroverde Brazilië na zeven jaar van zijn bewind vast in Nederlandse handen leek, keerde Johan Mau-

¹¹ Heiner Borggreve e.a., *Moritz der Gelehrte. Ein Renaissancefürst in Europa* (Kassel 1998) 323-329.

¹² M.E.H.N. Mout, 'The youth of Johan Maurits and aristocratic culture in the early seventeenth century', in: Ernst van den Boogaart (ed.), *Johan Maurits van Nassau-Siegen, a humanist prince in Europe and Brazil* (Den Haag 1979) 23.

¹³ Zie in de editie van Biblio-Verlag: Werner Hahlweg, *Der Heeresreform der Oranier und die Antike. Studien zur Geschichte des Kriegswesens vom Jahre 1589 bis zum Dreissigjährigen Kriege* (Osnabrück 1987; oorspronkelijk Berlijn 1941). Ibidem, *Die Heeresreform der Oranier und die Antike. Das Kriegsbuch des Grafen Johann von Nassau-Siegen* (Wiesbaden 1973). Gerhard Oestreich, 'Der römische Stoizismus und die oranische Heeresreform', in: *Geist und Gestalt des frühmodernen Staates* (Berlijn 1969) 11-34.

¹⁴ Quentin Buvelot, 'A classicist temple of art', in: Jaap Huisman (ed.), *The Mauritshuis* (Rotterdam 2014) 59-60.

rits terug naar de Republiek. Barlaeus schreef een geschiedenis van zijn daden overzee in het Latijn, de lingua franca van de hoogopgeleide Europeanen uit die tijd. Als frontispice van dit kloeke foliodeel diende een tweede portret van Johan Maurits in harnas, ook nu weer vergezeld van zijn lijfspreuk.¹⁵

Nassausche motto's

Bij de keus van het motto zal Johan Maurits hebben gekeken naar de motto's van zijn Nederlandse verwanten. Willem van Oranje, een rots in de branding bij het begin van de revolte, nam als devies "Saevis tranquillus in undis" (Kalm te midden van het woedende water). Zijn zoon Maurits die het grondgebied van de nieuwe staat sterk had uitgebreid, koos "Tandem fit suculus arbor" (Het twijgje wordt eindelijk een boom). Zijn andere zoon Frederik Hendrik verbond patriotisme met dynastieke ambities in zijn "Patriae patrique" (Voor Vaderland en Vader).¹⁶ Al deze motto's zinspeelden op de rol van de drager in de vrijheidsstrijd van de Republiek en directe omstandigheden. Johan Maurits zal hierbij hebben willen aansluiten.

Dat lijkt inderdaad het geval. Het portret van Johan Maurits uit 1637 toont dat hij het motto zeker vanaf dat jaar droeg. Een jaar eerder was hij tot gouverneur van Nederlands Brazilië benoemd. De Braziliaanse onderneming was de eerste grote poging de Spaans-Portugese koloniën in Amerika aan te vallen en de erfvijand zo ook in Europa te verzwakken. Het patriottisch hart ging sneller kloppen bij het vertrek van de grote veldheer naar de Nieuwe Wereld. Tijdstip, omstandigheden en de patriottische motto's van zijn Nederlandse verwanten maken het aannemelijk dat Johan Maurits door middel van zijn lijfspreuk duidelijk wilde maken dat hij de Republiek en de hervormde religie overal ter wereld wilde dienen, te beginnen in Brazilië. Toch zal de keus voor de passage uit Ovidius vragen hebben opgeroepen bij wie de hele zin kende waaruit de woorden waren gelicht. Ovidius riep in die zin immers uit dat hij het hem aangedane onrecht overal ter

wereld bekend zou maken. Dat lijkt niet erg van toepassing op Johan Maurits. Zijn benoeming tot gouverneur van Nederlands Brazilië was geen onrecht dat hem was aangedaan en niet iets waarover hij zich zo luid moest beklagen dat de hele wereld het kon horen. Hoe de discrepantie tussen motto en zin van herkomst te verklaren? Een oplossing is de context van het fragment geheel buiten beschouwing laten en het motto te waarden als een teken van buitengewone eruditie en creatieve ontleningskunst. Een andere aanpak is niet alleen de hele zin waaraan het motto is ontleend te betrekken bij het zoeken naar een interpretatie, maar het hele gedicht.

In Ovidius' gedicht wordt een vijand met vergelding bedreigd voor de wandaden die hij bedreef.¹⁷ De vijand was een specifieke persoon (Augustus of kwaadwillenden in zijn omgeving) of een ontaard regime.¹⁸ Johan Maurits streed in Brazilië tegen de Spaans-Portugese wereldhegemonie en het onverdraagzame rooms-katholicisme en voor de politieke vrijheid van de Republiek en het protestantisme. Maar hij zelf en de humanisten uit zijn omgeving meenden dat zijn opdracht meer omvatte. Hij zou laten zien dat de kolonistoren uit de Republiek zich totaal anders gedroegen dan de Spanjaarden in de rest van Amerika. De Nederlanders zouden niet roven en plunderen en de inheemse bevolking uitmoorden. Zij zouden het land welvaart brengen en de bevolking beschaving. Dat was volgens Barlaeus het programma van Johan Maurits' bewind in Brazilië.¹⁹ Vervolmaking en uitbreiding van de beschaving was een algemeen menselijke opdracht. Johan Maurits was niet slechts een protestantse patriot in Nederlandse dienst, maar een beschavingsheld van universele betekenis. De vijand die hij bestreed was niet zozeer een specifiek persoon of regime, maar een vijandig principe: de beschavingshaat die aan het licht kwam bij de Spaans-Portugese kolonisatie van Amerika. Qua patet orbis zou dan een oproep zijn dit kwaad overal ter wereld te bestrijden door verbreiding van de beschaving.

Wie had nu bedacht dat de obscure passage uit

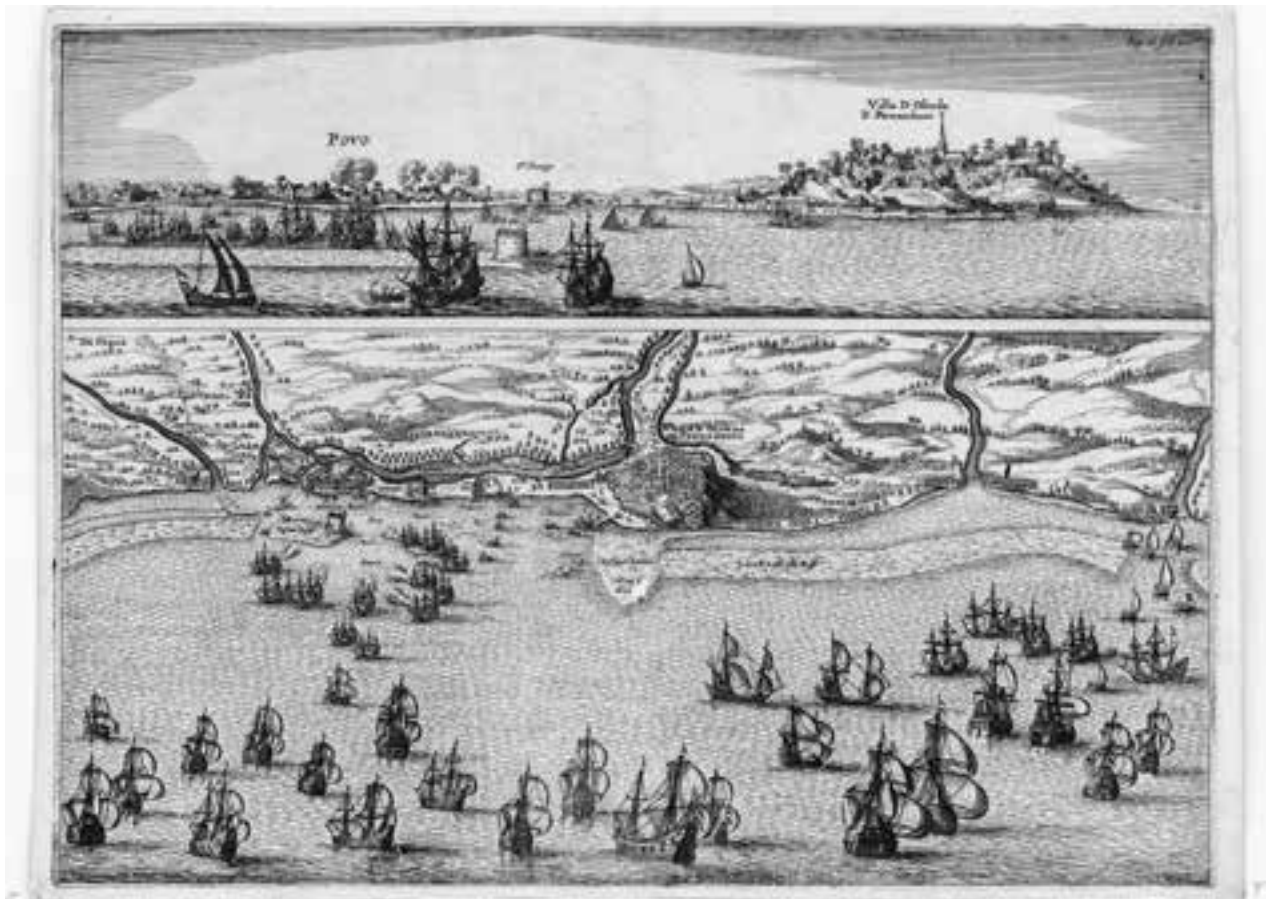
¹⁵ Gerhard Brunn e.a. (eds.), *Aufbruch*, 35 en 144 tentoonstellingsnummer 14.

¹⁶ *Heraldicus, Lijf- en Wapenspreuken* (Den Haag 1892) 38, 46, 54. De wapenspreuk van het Huis van Oranje-Nassau, met het prinsdom Orange geërfd door Willem van Oranje, was "Je maintiendrai", sinds 1815 de wapenspreuk van het Koninkrijk der Nederlanden. De wapenspreuk van de Nederlandse Republiek was "Concordia res parvae crescunt" (Eendracht maakt macht). De tekst komt voor op de Leicesterse rijksdaalder van 1586. Na 1830 werd dit de wapenspreuk van België. Zoals Qua patet orbis was dit motto ontleend aan een werk van een schrijver uit de klassieke oudheid, namelijk de *Bellum Iugurthinum* van Gaius Sallustius Crispus. Deze informatie ontleende ik aan websites over deze deviezen.

¹⁷ Ovidius, *Sombere gedichten*, 144-145.

¹⁸ Anne Vidal-Delibes, *Les Tristes d'Ovide et l'élégie romaine* (Parijs 1991) 193-196.

¹⁹ Caspar Barlaeus, *Nederlandsch Brazilië onder het bewind van Johan Maurits, grave van Nassau* (Den Haag 1928), vert. S.P. l'Honoré Naber; Ernst van den Boogaart, 'A Well-Governed Colony. Frans Post's Illustrations in Caspar Barlaeus's History of Dutch Brazil', *The Rijksmuseum Bulletin* 59 (2011) 236-271, i.h.b. 238-239.

De verovering van Olinda (Pernambuco) in Brazilië door de Nederlanders in 1630.
Rijksmuseum, Amsterdam.

Ovidius een geschikte lijfspreuk was voor Johan Maurits? Hij zelf zal zeker enig Latijn hebben gekend, maar het lijkt onwaarschijnlijk dat hij het werk van Ovidius grondig kende.²⁰ Eerder valt te denken aan zijn toekomstige buurman op de nieuwbouwlocatie achter het Binnenhof. Constantijn Huygens was een getraind humanist, een bijzonder bewegelijke geest en een aimabel mens. Als kabinetssecretaris van Frederik Hendrik was hij nauw betrokken bij de consolidatie van de Republiek. Hij zal Johan Maurits, die was afgereisd om overzee de Republiek te dienen, graag een dienst hebben bewezen. Het motto *Qua patet orbis* (Zo wijd de wereld strekt, Overal ter wereld) is ontleend aan een dichtregel uit de *Tristia* van Ovidius. Voor de omvorming van deze obscure passage tot een motto was een erudiete en speelse geest vereist. Dat kan de bijdrage zijn geweest

van Constantijn Huygens. De inhoud van het motto was niet eenduidig. Gelet op het moment waarop het werd gekozen (vóór of kort na Johan Maurits' vertrek naar Brazilië) en de traditie van patriottische Nassausche motto's waarbij het moest aansluiten, kan de meest voor de hand liggende betekenis zijn geweest: ik dien de Republiek en de hervormde religie zo wijd de wereld strekt. Het wat onbestemde karakter ervan nodigde uit tot meer dan één interpretatie. Die kan zijn geleverd door een kenmerkend ingrediënt van de vroeg-moderne Europese cultuur: de beschavingsideologie. Een aanvullende betekenis kan dan zijn geweest: ik help beschaving te verbreiden waar ook ter wereld. Het motto *Qua patet orbis* zou dan zijn ontstaan danken aan humanistische eruditie, Nederlands patriottisme en vroeg-moderne beschavingslust.

²⁰ Barlaeus had weinig vertrouwen in Johan Maurits' beheersing van het Latijn: Ton Harmsen, Maurits de Braziliaan en zijn dichters, in Eep Francken en Peter Zonneveld (red.), *Van Oost tot West. Koloniale en post-koloniale literatuur in de Nederlanden*, Semaian 12 (Leiden 1995) 31.

Het bewapeningsfonds uit de jaren 1920 en de luchtdoelartillerie, deel 1

Dr. Dirk Starink

Het enige echte luchtdoelgeschut dat het Nederlandse leger aan het einde van de Eerste Wereldoorlog bezat, waren de drie Vickers-Armstrong kanonnen die in 1916 in Engeland waren aangekocht. Deze kanonnen, die ook bij de luchtverdediging van Londen met succes waren gebruikt, hadden een kaliber van 7,62 cm en waren mobiel door plaatsing op een Thorneycraft-vrachtwagen. In Nederland stonden ze bekend als 8 tl. Voor het overige moest de luchtdoelartillerie het doen met vast rond Amsterdam opgestelde kazematkanonnen van 6 en 7 cm tl.

Foto: Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIMH).

De materiële achterstand van het Nederlandse leger was na de Eerste Wereldoorlog groot. Dat gold in het bijzonder voor de nieuwe loot aan de stam van de artillerie, de luchtafweer. Terwijl Nederland begin jaren 1920 in een recessie belandde en bij velen een afkeer van de verdediging van de neutraliteit bestond, moest de overheid sterk bezuinigen, niet in het minst op de landsverdediging. De belangrijke rol die het vliegtuig in de oorlog was gaan spelen, zorgde ervoor dat de verdediging daartegen op de voorgrond trad. De legerhervorming van 1922 en de daaraan gekoppelde wens om via een "bewapeningsfonds" ook de materiële uitrusting van het leger aan te vullen met onder andere modern luchtdoelgeschut vormt het onderwerp van deze studie die is verricht in het kader van het ju-

bileumboek over de luchtdoelartillerie.¹ Dit artikel beschrijft de teleurstellende lotgevallen van het bewapeningsfonds en de mislukte pogingen om te investeren in luchtdoelgeschut. Dit verhaal loopt tot aan 1935, want in dat jaar besloot het kabinet-Colijn opnieuw een Defensiefonds in te stellen. Dat luidde de herbewapening tot de Tweede Wereldoorlog in en daarin kreeg de luchtdoelartillerie wel degelijk de eerste prioriteit.

Naar een nieuwe dienstplichtwet

Na het einde van de Eerste Wereldoorlog stond de minister van Oorlog, jhr. George A.A. Alting von Geusau, onder sterke druk van de Tweede Kamer om drastisch te bezuinigen op de tijdens de mobilisatiejaren sterk opgelopen militaire begroting. In de toelichting op zijn begroting voor 1920 schetste hij het volgende dilemma:

'De Regeering is dan ook zeer bepaald van oordeel, dat Nederland eene weermacht moet behouden ter verdediging van zijne onafhankelijkheid, ter bescherming van de integriteit van zijn grondgebied, ter handhaving van zijne staatsorde en ter bewaring van de inwendige rust.

De vraag rijst nu al dadelijk of onze weermacht is ingericht op eene wijze, die voldoet aan de daaraan te stellen eischen, dan wel of naar een ander legerstelsel moet worden gezocht. Volgens de bestaande dienstplichtwetten, dus buiten de tijdens de mobilisatie aangenomen noodwetten, die geleidelijk hare waarde verliezen, beschikken wij bij de meeste wapens over 11 lichteningen, elk van 23.000 man, zijnde een totaal op oorlogsvoet van ruim 200.000 man, waarvan ongeveer 120.000 behooren tot het leger en 80.000 tot de landweer.

Als reserve kan voorts worden beschikt over den Landstorm, omvattende alle overige geschikte mannen van 20-40 jaar, die echter niet zijn georganiseerd en die slechts voor gewapenden dienst bruikbaar zijn, voor zooverre zij in het leger of in den vrijwilligen landstorm

¹ Erwin van Loo, Sven Maaskant, Dirk Starink, Quirijn van der Vegt, *Verenigd op de grond, daadkrachtig in de lucht. Een eeuw grondgebonden luchtverdediging 1917-2017* (Amsterdam 2017).

zijn geoefend ... Een behoorlijk leger van omtrent 200.000 man gaat niet boven de krachten van een volk van ruim 7 miljoen zielen, dat zich gelukkig nog in een groote mate van welvaart mag verheugen. ... Intuschen is er onder de tegenwoordige omstandigheden alleszins aanleiding om te streven naar beperking van persoonlijke en financieele lasten. Bij handhaving van ons tegenwoordig legerstelsel is het niet mogelijk om tot bezuiniging van beteekenis te geraken.'

Op die begroting voor 1920 had de minister een bedrag van f 3,2 miljoen opgenomen voor artilleriesmaterieel, dat overigens voor twee derde nodig was voor '... aanvulling van het jaarlijksch verbruik en ten behoeve van het gaande houden van den dienst', lees: materiële exploitatie. Nieuw geschut werd niet aangekocht en er zou alleen voor een bedrag van f 1 miljoen worden geïnvesteerd met de '... bedoeling om die voertuigen aan te maken, welke noodig zijn om een deel van het tijdens den mobilisatietoestand gekochte geschut te voorzien van de vereischte voertuigen met uitrusting.'²

Uit de begroting-1920 werden onder andere drie tot lucht-doelkanonnen omgebouwde stukken kazematgeschut van 6 tl (hier afgebeeld) en drie van 7 tl op vrachtwagens van het Zwitserse merk Berna geplaatst. Samen met de Britse 8 tl vormden ze in het begin van de jaren 1920 de schoolbatterijen van het in 1922 gevormde Korps Luchtdoelartillerie
Foto: NIMH.

Toen de Kamer bij de behandeling van zijn begroting in december 1919 de minister bestookte met amendementen ter verkleining van het leger en vermindering van de dienstplicht, diende hij zijn ontslag in. Hij werd eind maart 1920 opgevolgd door de waarnemend op-

perbevelhebber van land- en zeemacht, luitenant-generaal Willem F. Pop die als minister een uitweg uit het dilemma mocht zoeken. Als eerste diende hij in september van dat jaar een wetsvoorstel in voor een tijdelijke afwijking van de uit 1912 stammende militiewet, waarin hij de lichte-1921 beperkte tot 13.000 man. Ook gaf hij op dat moment alvast een inkijk in zijn definitieve plannen voor een nieuwe dienstplichtwet:

'Noodig wordt geacht een betrekkelijk klein, doch goed toegerust kernleger, dat binnen korten tijd door uit reservetroepen gevormde afdelingen op grootere sterkte gebracht kan worden. Het zal in hoofdzaak worden samengesteld uit ten hoogste 20 jaarlijksche lichteningen van 13.000 man (met inbegrip der zeemilitie) tegenover de 20 lichteningen (militie 6, landweer 5 en landstorm 9 jaren) van 23.000 man, waarover thans beschikt wordt. Ten behoeve van de vorming der reservetroepen zal aan de overige voor den krijgssdienst beschikbare jongelieden voor zooveel noodig een oefenplicht worden opgelegd.'³

In zijn begroting voor 1921 nam Pop een bedrag van bijna f 4 miljoen op voor aanschaf van artilleriesmaterieel, waarvan ruim f 1,6 miljard '... tot gedeeltelijke aanvulling van het artilleriesmaterieel, dat aan de uitrusting ontbreekt, of waarvan de aanschaffing uit anderen hoofde noodig is', lees: investeringen. Dit betrof vooral enige bij de Artillerie Inrichtingen lopende projecten. Aanschaf van nieuw geschut overwoog de minister nog niet. Begin maart 1921 stuurde Pop zijn uitgewerkte ontwerp voor een nieuwe dienstplichtwet naar de Kamer. Hij hield vast aan de jaarlijkse lichte van 23.000 man op grond van de militiewet uit 1912, maar splitste die in een contingent van 15.000 man (waarvan 1.000 voor de marine) voor het kernleger en in een van 8.000 man voor de reservetroepen. Het kernleger telde ten opzichte van het leger van 1912 globaal de helft aan infanteriebataljons en het dubbele aan artilleriesregimenten. Terwijl de oefentijd voor het kernleger zes maanden zou bedragen (en voor de bereden wapens en het kader langer), was deze voor de reservetroepen bepaald op vier maanden en bij het volgen van vooroefening nog korter. Zo kon in twintig jaar tijd een mobilisabel leger van 251.000 man kerntroepen en 122.000 man reservetroepen op de been worden gebracht tegen geringere jaarlijkse kosten. Naast acht regimenten veldartillerie telde het legerstelsel-Pop onder andere een regiment kustartillerie, een korps lucht-doelartillerie en een commissie van proefneming.⁴ Over de materiële consequenties van zijn leger-

² Handelingen Tweede Kamer (HTK) 1919-1929, bijlagen, 2 VIII nr. 2: Memorie van toelichting op de Oorlogsbegroting 1920 en nr. 3: Uitgewerkte en toelichtende staat.

³ HTK 1919-1920, bijlagen, 556 nr. 3: Memorie van toelichting op het wetsvoorstel tijdelijk afwijking van de Militiewet.

⁴ HTK 1920-1921, bijlagen, 441 nr. 3: Memorie van toelichting op het wetsvoorstel dienstplicht.

plannen deelde Pop in zijn memorie van antwoord op het voorlopig verslag van de Kamer het volgende mede:

'Er was in 1914 een aanzienlijke achterstand, welke gedurende de achter ons liggende oorlogsjaren om de bekende redenen slechts voor een deel kon worden ingehaald. Met het oog daarop stellen ondergeteekenden zich voor, allereerst in het meest noodige te voorzien en daartoe jaarlijks, te beginnen met 1922, het bedrag voor "aanvulling van hetgeen aan de artillerie-uitrusting ontbreekt" van ongeveer 1,5 miljoen, zoals in 1920 en 1921, te verhoogen en dit voor 1922 te brengen op 5 miljoen gulden. Bij de vaststelling van dit bedrag is eenerzijds rekening gehouden met hetgeen op het oogenblik aan de uitrusting ontbreekt, anderzijds met algemeen financieele overwegingen en met het maximum-productievermogen, dat de artillerie-inrichtingen onder normale omstandigheden bezitten ... Ter beschieting van luchtdoelen beschikt men, behalve over de mitrailleurs, over enkele moderne vuurmonden op auto; bovendien is een aantal gewone veldkanonnen ook voor dit doeleinde in het bijzonder ingericht; uitbreiding van het luchtafweergeschut is noodig.⁵

Bij de behandeling van het wetsontwerp in de Tweede Kamer bleek er grote weerstand tegen het wetsvoorstel van Pop en met name tegen de splitsing van het leger. Behalve de linkse oppositie die voor verregaande ontwapening was, stemden ook de antirevolutionaire en christelijk-historische fracties tegen het wetsontwerp, waardoor het op 15 juni 1921 werd verworpen en Pop aftrad. De volgende dag bood minister-president jhr. Charles Ruijs de Beerenbrouck het ontslag van het hele kabinet aan de koningin aan. Ruim een maand later keerde het kabinet in gereconstrueerde vorm terug, nu met de antirevolutionair Jannes J.C. van Dijk als nieuwe minister van Oorlog. Aan zijn deelname aan het kabinet had hij zich op voorhand verzekerd van de steun der coalitiepartijen voor een compromis-dienstplichtwet op basis van een ongedeeld leger. Dit moest te vormen zijn uit jaarlijkse contingenten van 19.500 man die vijfenhalve maand voor eerste oefening opkwamen. Voor de modernisering van met name de artillerie en het op peil brengen van de munitie wilde hij een "bewapeningsfonds" instellen om er zeker van te zijn dat "de verbetering en uitbreiding der legeruitrusting niet om financieele redenen worden vertraagd".⁶ Minister Van Dijk stuurde zijn wijzigingsvoorstellen "ter nieuwe regeling van den dienstplicht" op 25 augustus 1921 naar de Kamer. Daarin legde hij de plannen van de regering als volgt uit:

Jannes Johannes Cornelis van Dijk was minister van Oorlog van juli 1921 tot augustus 1925 en bereikte eind 1921 in de Tweede Kamer een compromis over de nieuwe Dienstplichtwet. Hij opperde voorts de materiële uitrusting van het leger te verbeteren – met onder andere nieuw luchtdoelgeschut – via de instelling van een bewapeningsfonds.

Foto: Haagse Beeldbank.

'Het voorstel houdt in een verlaging van het contingent van 23.000 tot 19.500 man. Behalve deze 19.500 man zal nog ingelijfd worden een zeker getal manschappen ter goedmaking van het in het eerste dienstjaar op de lichtersterkte te lijden verlies. Laatstbedoeld getal wordt geschat op 2000, zoodat te rekenen valt op een jaarlijkse inlijving van 21.500 jongemannen. Deze lichtersterkte zal, nu daaraan verbonden wordt de maatregel om de dienstplichtigen gelijkwaardig te oefenen, gelegenheid geven bij mobilisatie reeds dadelijk te kunnen beschikken over een paraat veldleger van 72 infanterie-bataljons en daarnevens over eveneens volledig geoefende troepen voor stelling- en territoriaal gebruik, terwijl daarachter ook reeds dadelijk aanwezig zijn geoefende troepen voor eerste aanvulling en reserve, die nog naar behoefte uit de aanvullingsreserve en uit de in oor-

⁵ HTK 1920-1921, bijlagen, 441 nr. 9: Memorie van antwoord op het voorlopig verslag over het wetsvoorstel dienstplichtwet.

⁶ J.P. Stoop, 'Om het volvoeren van een christelijke staatkunde'. *De Anti-Revolutionaire Partij in het Interbellum* (Hilversum 2001) 228.

logstijd te oefenen dienstplichtigen kunnen worden versterkt.’

Door de artillerie op verschillende niveaus te echelonneren, kon het veldleger in de nieuwe plannen beschikken over ruim zes vuurmonden per 1.000 man tegen achtehalf in het kernleger van Pop; wanneer daarbij echter Pops reservetroepen kwamen, zakte dat aantal tot vierehalf kanon per 1.000 man. Van Dijk hoopte de kosten voor de versterking van de bewapening ‘... ondanks de belangrijke uitbreiding, slechts weinig hoger te doen worden. ... Het ligt in het voornemen weldra de instelling van een bewapeningsfonds voor te stellen ter verzekering van een behoorlijke en spoedige bewapening van het leger.’⁷

Ondertussen bevatte de Oorlogsbegroting voor 1922 een bedrag voor de artillerie van f 5,7 miljoen, waarvan f 3 miljoen bedoeld was voor nieuw materieel. Niettemin betekende deze investering een vermindering ten opzichte van de f 5 miljoen die Pop eerder dat jaar in verband met zijn legerstelsel had genoemd. Van Dijk lichtte deze vermindering als volgt toe: ‘Bij deze vermindering zat de bedoeling voor om op de begroting alleen die uitgaven te brengen, welke noodig zijn in verband met onderhanden zijnd werk of om andere redenen geen uitstel kunnen lijden, en met de overige te wachten totdat zal zijn beslist in zake het bij de behandeling van het ontwerp-dienstplichtwet genoemde fonds.’⁸

In Van Dijks memorie van antwoord op het voorlopig verslag van de Kamer over het wetsontwerp over de dienstplicht liet hij begin december 1921 weten dat de vermindering van het contingent en de verkorting van de oefentijd een jaarlijkse besparing van ruim f 10 miljoen opleverde, maar:

‘Tegenover de bezuinigingen staan voornamelijk de kosten voor aanschaffing van artilleriesmaterieel (het bewapeningsfonds), het inrichten van kampementen en de vooroefeningen. Een overzicht van het benodigde aan artillerie- en eenig ander materieel, in den geest van de nota, overgelegd door Minister Pop, is in bewerking en zal aan de Kamer worden overgelegd ter inzage van de leden. Een wetsontwerp tot vaststelling van het bewapeningsfonds is in bewerking. Evenwel zal dit wetsontwerp de Kamer waarschijnlijk niet zoo tijdig bereiken, dat het bij de voortzetting der openbare behandeling van het ontwerp-dienstplichtwet in bespreking zal kunnen komen. Niettemin zal het vorenbedoelde overzicht

desgewenscht zeer wel als grondslag voor een bespreking kunnen dienen, omdat daaruit blijkt welke kosten de voorzieningen met nieuw materieel zullen medebrengen.’⁹

Het wetsvoorstel inzake de nieuwe dienstplichtwet kreeg op 14 december 1921 een nipte meerderheid van 50 tegen 48 stemmen in de Tweede Kamer en zou – nadat ook de Eerste Kamer ermee had ingestemd – tot 1938 als Dienstplichtwet-1922 van kracht blijven, evenals het daaraan gekoppelde legerstelsel. In het Kamerdebat had minister Van Dijk nog wat verder uitgeweid over hoe hij het bewapeningsfonds zag:

‘Het bewapeningsfonds zal over een belangrijk aantal jaren kunnen worden verdeeld, omdat wij mogen rekening houden met de omstandigheid, dat het geschut lange jaren zal kunnen worden gebruikt en dat de hoeveelheid munitie, die is opgelegd, altijd in tact blijft, omdat voor oefening het oudste wordt opgebruikt, en met nieuwe wordt aangevuld. Er wordt overwogen de kosten te verdeelen over 20 of 25 jaar, terwijl, om de gedachte te bepalen, een 10-tal jaren noodig zal zijn, om het geschut volledig te doen afleveren. Men moet toch niet vergeten, dat er zeker 1? of 2 jaar overheen zal gaan, voordat de proefnemingen zijn afgelopen en dus de types kunnen zijn vastgesteld. De bedragen die worden aangevraagd voor het bewapeningsfonds zijn inderdaad hoog. Maar die artillerie kan niet worden ontbeerd. Ik wijs er op, dat in het stelsel van mijn ambtsvoorganger ook was medegedeeld, dat er een bedrag zou noodig zijn van f 93,6 miljoen en dat, indien de reservetroepen werden omgevormd tot kerntroepen, en er ook voor die troepen een zelfde outilleering aan artillerie zou worden aangenomen er nog f 123 miljoen bovendien noodig zou zijn, in totaal dus f 216 miljoen, terwijl thans f 106 miljoen zal worden aangevraagd. Ik meen hiermede te hebben aangetoond, dat tot het uiterste minimum, ook in dit opzicht, is gegaan.’¹⁰

Aanschaf van luchtdoelkanonnen?

Welke aanschaffingen van materieel en uitrusting de minister voor dat bedrag van f 106 miljoen voor ogen stonden, stuurde hij in een overzicht ter vertrouwelijke kennisname aan de Kamer. Op 18 oktober 1921 had de minister aan de chef van de Generale Staf laten weten dat hij in dit verband de aanschaf overwoog van 32 luchtdoelkanonnen als eerste aanvulling op het uit

⁷ HTK 1920-1921, bijlagen, 441 nr. 27: Tweede nota van wijziging op het wetsvoorstel dienstplicht en nr. 28: Memorie van toelichting.

⁸ HTK, 1921-1922, bijlagen, 2 VIII nr. 2: Memorie van toelichting op de Oorlogsbegroting 1922.

⁹ HTK 1921-1922, bijlagen, 35 nr. 3: Memorie van antwoord op het voorlopig verslag over het wetsvoorstel dienstplicht.

¹⁰ HTK 1921-1922, 14 december 1921, 1056.

de mobilisatieperiode daterende geschut. In mei 1922 verschaft de nieuwe chef van de Generale Staf, luitenant-generaal Marcus D.A. Forbes Wels, de minister een overzicht van door luchtdoelartillerie te verdedigen objecten en becijferde daarbij een totale behoefte aan 208 luchtdoelkanonnen van circa 7 cm kaliber. Hij constateerde '... dat het voorhanden geschut mede in verband met het feit, dat het grootendeels verouderd is, tegenover de behoefte geheel in het niet verzinkt en dat de door u toegezegde aanschaffing van 32 luchtdoelkanonnen verre van toereikend is weshalve het dan ook naar mijne meening noodig zal zijn, dat zoo spoedig mogelijk getracht wordt, deze aangelegenheid der luchtverdediging op meer afdoende wijze te regelen.' Hij stelde daarom voor '... te doen nagaan, op welke wijze de gelden, te bestemmen voor de 32 luchtdoelkanonnen, bedoeld in Uwe aanschrijving d.d. 18 October 1921 Geheim Litt. M.100, het beste zouden kunnen worden besteed in verband met de daaraan ten onzent bestaande behoefte ... Wellicht zoude het gewenscht zijn, de aanschaffing te doen geschieden in den vorm van compleete batterijen, met vuurleidingsinstrumenten, vliegtuigzoekers enz.'¹¹

Op Prinsjesdag 1922 bleek de verslechterde economie ook in de rijksbegroting voelbaar en moest het departement van Oorlog nog eens f 5 miljoen extra bezuinigen. Zo maakte minister Van Dijk bekend dat het investeringsbedrag voor nieuw artilleriematerieel in het lopende begrotingsjaar 1922 was teruggebracht van f 3 naar f 2,35 miljoen en dat voor het jaar 1923 slechts een bedrag van f 1,9 miljoen voor dit doel was begroot.¹² Van echt investeren in nieuw artilleriematerieel was dan ook geen sprake.

Drie maanden later deed minister van Dijk de aan zijn goede bedoelingen twijfelende Kamer nog eens uit de doeken hoe hij de invoering van het bewapeningsfonds zag:

'Het ligt niet in de bedoeling van de Regeering voorgoed af te zien van de instelling van een bewapeningsfonds; evenwel zal daarbij rekening worden gehouden met den ernstigen toestand van 's lands financiën. De aanschaffingen zullen zich daarom gedurende de eerste jaren moeten beperken tot hetgeen daarvoor op de oorlogsbegroting kan worden uitgetrokken, welke aanschaffingen dus in hoofdzaak zullen dienen voor de aanvulling van het materieel, hetwelk voor de bestaande organisaties ontbreekt. Binnen eenigen tijd zal een wetsontwerp worden ingediend tot instelling van een bewa-

peningsfonds, dat – in afwijking van den oorspronkelijken opzet en in verband met den huidige toestand onzer geldmiddelen – zal worden beperkt tot hetgeen in de allereerste plaats noodzakelijk is voor een eenigermate behoorlijke geschutbewapening van het leger. Wederom met het oog op onze geldmiddelen en omdat aan het doen van eene keuze van een of andere geschutsoort moet voorafgaan een nauwgezette bestudeering, gepaard met proefnemingen, van hetgeen thans op artilleristisch gebied mogelijk en voor ons land gewenscht is, zal voorshands in het beperkte fonds niet meer worden gestort dan verwerkt wordt of noodig is voor de proeven ter voorbereiding van de verdere aanschaffingen. In de eerste jaren zullen dus annuïteiten tot belangrijk hogere bedragen niet op de begroting worden gebracht. Naarmate zich de omstandigheden ontwikkelen, zal de Regeering hebben te overwegen of en in hoeverre het noodig zal zijn voor de verdere voltooiing van de geschutbewapening een nieuw ontwerp in te dienen. Uit den aard der zaak ligt het in de bedoeling het werk, dat in verband met de verbetering der bewapening moet worden verricht, zooveel mogelijk aan de Artillerie-Inrichtingen op te dragen, terwijl voorts ook het oog gericht blijft op de Nederlandsche nijverheid. Naar aanleiding van hetgeen in het laatste lid van het gestelde betreffende het artilleriesfonds in het Voorloopig Verslag wordt gevraagd, kan ondergeteekende mededeelen, dat met betrekking tot dat fonds geen bestellingen zijn gedaan. Dit volgt reeds hieruit, dat in de laatste jaren geen andere gelden zijn aangevraagd en toegestaan, dan ten behoeve van de aanvulling van het materieel der bestaande organisaties, aan te maken bij de Artillerie-Inrichtingen. Slechts dient volledigheidshalve er aan te worden herinnerd, dat in de raming van 106 miljoen de bedoelde aanvulling mede was begrepen.'¹³

In juni 1923 schreef de chef van de Generale Staf aan de minister van Oorlog dat hij er prijs op stelde '... U mijne ingenomenheid te doen kennen met het voorstellen der Regeering, om binnenkort de instelling van een bewapeningsfonds aan de orde te brengen. De door U aangegeven basis, waarop dit fonds zou moeten berusten, n.l. dat het slechts datgene mag bevatten, wat in eersten aanleg geheel onmisbaar is te achten, komt mij voor onder de gegeven omstandigheden de eenig mogelijke te zijn.' Hij onderkende de noodzaak een weloverwogen plan voor de luchtdoelbestrijding op te stellen en verzocht de minister hem, alvorens zo'n plan op te stellen, '... teneinde hiermede

¹¹ Nationaal Archief, Den Haag (NL-HaNA), Generale Staf (Algemeen Hoofdkwartier), 1914-194, nummer toegang 2.13.70, inventarisnummer 1287: Brief van chef Generale Staf aan minister van Oorlog van 18 mei 1922, nr. 835 Geheim.

¹² HTK 1922-1923, bijlagen, 2 VIII nr. 3: Memorie van toelichting op de Oorlogsbegroting 1923.

¹³ HTK 1922-1923, bijlagen, 2 VIII nr. 9: Memorie van antwoord op het voorlopig verslag over de Oorlogsbegroting 1923.

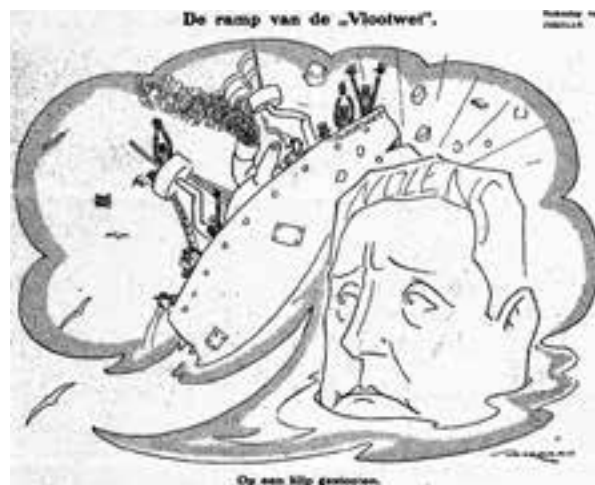
voor zooveel nodig rekening te kunnen houden, z.m. in te lichten omtrent het vermoedelijke bedrag van het bewapeningsfonds alsmede van de sommen, welke hiervan jaarlijks zouden kunnen worden besteed.¹⁴ Bij het aanbieden van de Oorlogsbegroting op Prinsjesdag 1923 erkende minister Van Dijk dat bij het aanvullen van de materiële uitrusting '... een te groote achterstand is gekomen ten gevolge van de wijze, waarop in de laatste jaren vorenbedoeld artikel der Oorlogsbegroting moest worden besnoeid.' Om deze ongewenste situatie enigszins te verbeteren, wilde hij voor 1924 iets meer opbrengen. Zo raamde hij voor investeringen voor artilleriematerieel een bedrag van f 2,5 miljoen, waarbij hij tegelijk aantekende dat '... nog niets wordt aangevraagd voor aanschaffing van nieuw geschut en evenmin voor andere gewichtige voorzieningen, welke binnen korten tijd in verband met hangende vraagstukken noodig zullen zijn.'¹⁵ Met dit laatste doelde hij op het nog uit te werken plan voor de aanschaf van luchtdoelgeschut.

Bewapeningsfonds en Vlootwet

Minister Van Dijk fungeerde in 1921-1922 niet alleen als minister van Oorlog maar ook als minister van Marine ad interim, omdat het toenmalige kabinet ernaar streefde beide departementen samen te voegen. Kort nadat hij zijn wetsontwerp inzake de dienstplicht had verstuurd, legde hij als bewindsman van Marine samen met zijn ambtgenoten van Koloniën en Financiën op 3 november 1921 het ontwerp van de Vlootwet-1922 aan de Kamer voor. Daarin werd – met name voor de verdediging van Nederlands-Indië – een bouw- en aanschaffingsplan van schepen en vliegtuigen gedurende zes jaar neergelegd. Ter financiering van deze vlootbouw bevatte het wetsvoorstel een zogenaamd Vlootfonds: 'Vermits de gemiddelde levensduur der schepen en vaartuigen voor de marine op 12 jaren wordt gesteld, wordt het rationeel en billijk geacht den belastingdruk, veroorzaakt door de kosten van aanbouw en aanschaffing van het materieel der vloot gelijkmatig te verdeelen over een 12-jarig tijdvak, door de vorming van een fonds, waarin gedurende 12 achtereenvolgende jaren telken jare een gelijk bedrag wordt gestort.'¹⁶ Dit Vlootfonds vertoonde een zekere gelijkheid met het beoogde bewapeningsfonds voor het legermaterieel. De Vlootwet ontmoette echter zowel binnen als buiten het parlement hevige weerstand, ook bij de coalitiepartijen. Van behande-

ling in de Tweede Kamer kwam het niet meer voor de verkiezingen van 5 juli 1922. In het tweede kabinet-Ruijs de Beerenbrouck dat op 18 september van dat jaar optrad, keerde Van Dijk terug als minister van Oorlog. Oud-zeeofficier Evert P. Westerveld mocht nu als nieuwe minister van Marine trachten de opnieuw door een commissie tegen het licht te houden Vlootwet in de Kamer te verdedigen. Gevraagd naar de plannen omtrent de Vlootwet en het bewapeningsfonds van f 106 miljoen antwoordde de regering op 8 november 1922: 'Afdoening van het ontwerp-vlootwet moet uit financieele overwegingen nog wachten, totdat beslist zal zijn in welk tempo de aanbouw kan plaats vinden binnen de getrokken grenzen, terwijl op denzelfden grond in het in te stellen bewapeningsfonds in de eerste jaren na de instelling daarvan, niet meer gestort zal kunnen worden dan verwerkt zal worden door de artillerie-inrichtingen en voorts hetgeen noodig is voor proeven ter voorbereiding van aanvulling en verbetering van de bewapening.'¹⁷

Op 26 november 1924 verwierp de Tweede Kamer het herziene ontwerp van de Vlootwet-1924 waarin in feite alleen de financieringstermijn was gewijzigd van twaalf naar veertien jaar. Na maanden van maatschappelijk protest stemden tien rooms-katholieke coalitiegenoten met de oppositie tegen het wetsvoorstel, waardoor het met 50 tegen 49 stemmen werd wegge-

Spotprent van de verwerping van de Vlootwet-1924 nadat tien fractieleden van de Rooms-Katholieke Staatspartij met de oppositie tegenstemden. Dat bleek ook de genadeslag voor het bewapeningsfonds.

Katholiek Documentatiecentrum Nijmegen.

¹⁴ NL-HaNA, Generale Staf, 2.13.70, inv.nr. 1287: Brief Chef Generale Staf aan minister van Oorlog van 11 juni 1923, nr. 1447 Geheim.

¹⁵ HTK 1923-1924, bijlagen, 2 VIII, nr. 2: Memorie van toelichting op de Oorlogsbegroting 1924 en nr. 3: Uitgebreide en toelichtende staat.

¹⁶ HTK 1921-1922, bijlagen, 320 nr. 3: Memorie van toelichting op het ontwerp Vlootwet-1922.

¹⁷ HTK 1922-1923, bijlagen, 2 I nr. 4: Memorie van antwoord op het voorlopig verslag over de rijksbegroting.

stemd.¹⁸ Daarmee kwam ook het bewapeningsfonds in moeilijk vaarwater terecht.

Een andere aanpak

Bij de behandeling van de Oorlogsbegroting 1924 in de Tweede Kamer in maart 1924 legde minister Van Dijk uit dat hij verdere bezuinigingen op de Oorlogsbegroting nodig achtte om de ruimte te creëren voor investeringen in materieel. Daarbij wilde hij het bedrag van f 2,5 miljoen verhogen tot f 4 miljoen (het bedrag dat aanvankelijk was gedacht als jaarlijkse annuïteit voor de aflossing van het bewapeningsfonds). Met die f 4 miljoen voor ogen ‘... was ontworpen een stelsel van outilleering, dat omvatte een aanschaffing in de eerste plaats tot een bedrag van ruim 60 miljoen. Die aanschaffingen had de Memorie van Antwoord op het oog; daarover bestond volkomen overeenstemming met de hoogste legerautoriteiten. Onder die aanschaffingen zijn begrepen: aanvulling van het materieel der bestaande organisaties, voorts uitbreiding der bewapening met geschut tegen luchtaanvallen, lange kanonnen, infanteriegeschut, een en ander met toebehooren en eerste munitie-uitrusting.’¹⁹ De door de minister voorziene investeringen waren dus inmiddels gereduceerd van f 106 naar f 60 miljoen, waarbij de minister het volgende schema²⁰ voor ogen had:

Jaar:	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931	Totaal
Bedragen (f mln)	4	6	8	9	10	11	12	60

Met ingang van de Oorlogsbegroting voor 1925 zag minister Van Dijk echter definitief af van het bewapeningsfonds en maakte hij in de memorie van toelichting kenbaar een jaarlijks bedrag op te brengen op een apart artikel voor aanschaf van materieel voor “de bewapening en uitrusting van het leger”. De in voorgaande jaren ter beschikking staande gelden voor artilleriematerieel waren vooral besteed aan de aanvulling van de uitrusting van bestaande organisaties en betroffen in hoofdzaak mitrailleurs, patronen, handgranaten en munitie voor al aanwezig geschut. Maar, zo schetste de minister, ‘... geschiedde de aanvulling op deze wijze niet in het gewenschte tempo; bovendien waren de aangevraagde gelden onvoldoende om een begin te kunnen maken met de aanschaffing van ontbrekende

onontbeerlijke strijdmiddelen: geschut, verbindingsmiddelen, zoeklichtmaterieel, gasmaskers. Daar het noodzakelijk is, thans te beginnen met de aanschaffing en de voorbereiding der aanschaffing – voor zoover zulks nog niet is geschied –, is op deze begroting voor den aanmaak en de aanschaffing van vorenbedoelde strijdmiddelen een bedrag van f 4.000.000 gebracht.’ In dit bedrag was het investeringsbedrag van ongeveer f 2,5 miljoen dat voorheen op de begroting voorkwam mede inbegrepen; de echte stijging bedroeg dus circa f 1,5 miljoen. Door het bedrag van f 4 miljoen op een apart artikel op te brengen, kon hieruit in de loop van het begrotingsjaar aan de hand van concrete plannen en beproevingen gelden worden toegevoegd aan één der volgende vier posten:

- ‘Aankoop en beproeving van seinmiddelen ten behoeve van den verbindingsdienst;
- Materieel der artillerie en proeven bij het wapen der artillerie;
- Aanschaffing, wijziging en onderhoud van gereedschappen, voertuigen en materieel voor de genie-troepen;
- Kosten van onderhoud, beproeving en aankoop van chemische en physische strijdmiddelen.’²¹

Deze wijze van financiering van de verbetering van de materiële uitrusting zou worden volgehouden tot na 1930 verdergaande bezuinigingen ook deze voorziening aantastten. De vanaf augustus 1925 opgetreden nieuwe minister van Oorlog, de tot de Rooms-Katholieke Staatspartij behorende majoor b.d. Johan M.J.H. Lambooy, bevestigde dit als volgt: ‘Met groote moeite heeft men gaandeweg daarvoor 4 miljoen op de begroting gebracht en ik hoop, dat ik er in slagen zal om, zoolang ik aan het hoofd zal staan van dit Departement, die bedragen op de begroting te houden. Van het groote bewapeningsfonds heeft men om begrijpelijke redenen afgezien en het is nu zaak om jaar in jaar uit actief door te werken aan de uitrusting van het leger, die gaandeweg al een geheel ander aanzien begint te krijgen. Wij zijn er nog lang niet, maar wij gaan toch goed vooruit.’²²

Op verzoek van minister Lambooy had de chef van de Generale Staf, luitenant-generaal Pieter J.H. van der Palm in de loop van 1926 weer eens een overzicht ge-

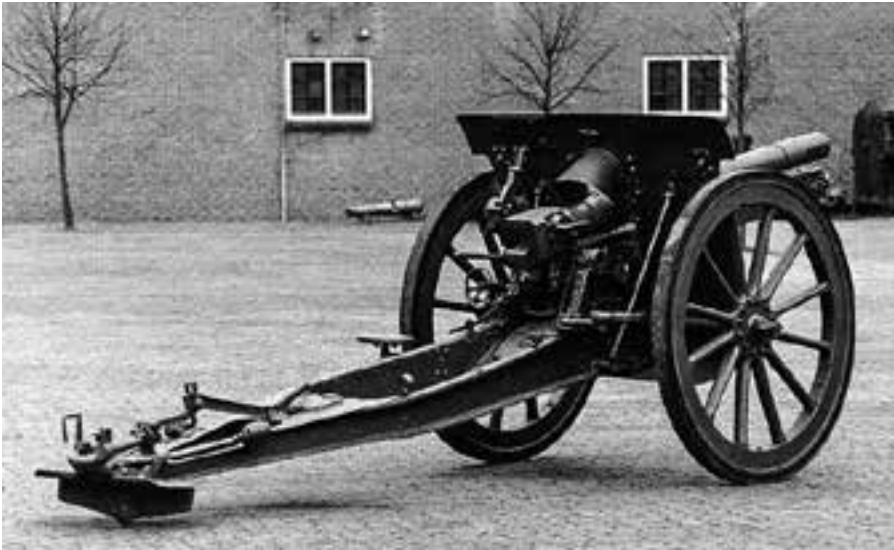
¹⁸ HTK 1923-1924, 26 november 1923, 298. Zie ook: H.J. Beunders, *‘Weg met de Vlootwet!’ De maritieme bewapeningspolitiek van het kabinet-Ruys de Beerenbrouck en het succesvolle verzet daartegen in 1923* (Amsterdam 1984) 195-198.

¹⁹ HTK 1923-1924, 24 maart 1924, 1470-1471.

²⁰ NL-HaNA, Generale Staf, 2.13.70, inv.nr. 30, Hoofdstuk K van het rapport van de Commissie-Welter, aangeboden met schrijven minister van Defensie van 17 mei 1932, Geheim Litt. F.62.

²¹ HTK 1924-1925, bijlagen, 2 VIII nr. 2: Memorie van toelichting op de Oorlogsbegroting 1925.

²² HTK 1925-1926, 27 mei 1926, 1197.

In de bewapeningsplannen van minister Lambooy en chef van de generale staf Van der Palm kreeg de modernisering van ruim 300 stukken geschut 7 Veld de grootste prioriteit. Een deel van de ombouw vond in de tweede helft van de jaren 1920 plaats bij de Hollandse Industrie- en Handelmaatschappij (H.I.H.) te Rotterdam.

maakt van nog benodigd materieel. Hij had daarin onderscheid gemaakt tussen het "grote plan" van ongeveer f 105 miljoen en het "beperkte plan" van ongeveer f 63 miljoen. In aansluiting hierop lichtte minister Lambooy in december 1926 de Kamer op hoofdlijnen in over '... wat naar zijn meening ter verbetering en aanvulling van de bewapening van het veldleger in de allereerste plaats dien[de] te geschieden, n.l.:

1. Verbetering van het veldgeschut en de daarbij behorende munitie ter vergroting van de dracht tot 11 à 12 K.M. Met deze verbetering is reeds een aanvang gemaakt. Zij zal, naar ondergeteekende hoopt, in 3 à 4 jaren geheel zijn tot stand gebracht.
2. Aanschaffing van 86 lange kanonnen van 10,5 c.M. met munitie. De proeven voor de vaststelling van het te kiezen model zijn thans afgelopen. Twaalf stukken moeten in 1927 worden afgeleverd. De overige zullen spoedig volgen.
3. Aanschaffing van modern luchtdoelgeschut met munitie, zoeklichten en instrumenten verkeert nog in het stadium van voorbereiding.
4. Aanschaffing van infanteriegeschut met munitie, enz. verkeert nog in het stadium van voorbereiding.
5. Voortzetting van de completeering der bestaande bewapening en munitie-uitrusting. Hierin is gedurende de laatste jaren groote verbetering gekomen.²³

Aan deze opsomming, die overeen kwam met het "beperkte plan" van generaal Van der Palm, voegde minister Lambooy toe: 'In 1923 heeft de toenmalige Minister van Oorlog een bedrag van f 63.000.000 genoemd, als benodigd voor aanschaffing en aanmaak van het allereerst noodige voor de bewapening en de uitrusting van het veldleger met artillerie, ponton- en geniematerieel. Van die som vereischen de voren aangegeven voorzieningen een bedrag van f 56.800.000, waarvan intusschen ongeveer f 9.000.000 is verwerkt ... Uit het vorenstaande blijkt, dat ondergeteekende meent, dat men zich, wat de aanvulling van de bewapening en uitrusting betreft, voor geruimen tijd zal moeten bepalen tot het z.g. "beperkte plan" van f 63.000.000, daar de geldelijke toestand des lands er toe noopt, om het [grote] plan van f 105.000.000 thans buiten beschouwing te laten. Door jaarlijks de noodige fondsen aan te vragen, zal geleidelijk in de behoefte van het leger worden voorzien.'²⁴

Met het uitzicht op een meerjarig investeringsbudget leek het er in 1927 dus op dat er financiële ruimte bestond om de modernisering en aanvulling van het luchtdoelgeschut ter hand te nemen. Hoe dat proces verliep is onderwerp van deel 2.

²³ HTK 1926-1927, bijlagen, 2 VIII nr. 10: Memorie van antwoord op het voorlopig verslag over de Oorlogsbegroting 1927.

²⁴ Ibid.

Militaire historie in klare lijn en karton

Mars portretteert: Lex Tempelman

Drs. Liesbeth Brama

Lex Tempelman aan zijn werktafel.

Foto: Liesbeth Brama.

Marsleden hebben vaak bijzondere verzamelingen. Obus of affiche, helm of harnas. De zolders van onze leden herbergen vaak verborgen schatten. De redactie wil in een serie artikelen nader kennismaken met de leden van de vereniging om het verhaal achter de verzameling te horen. Aan het woord is deze keer een zeer creatief lid: Lex Tempelman lid sinds 2009.

Vele leden valt het misschien niet zo op maar op de voorkant van ons blad staat sinds nummer 1 van 2016 een mooi strak Mars-logo. Ons verenigingslogo, dat bestaat uit een boek met daarboven de zandloper en de twee zwaarden, gaat al aardig wat jaartjes mee en doet inmiddels wat gedateerd aan. Toen Lex Tempelman in 2011 de promotie *roll-up-banner* maakte voor de jubileumexpositie in het Vestingmuseum Naarden was dat voor hem aanleiding voor een make-over van het logo. Het huidige logo oogt nu met strakkere lijnen moderner. En het mooie is: het logo is onmiskenbaar nog steeds "Mars". De overgang van oud naar nieuw verliep nagenoeg geruisloos: geen lid heeft het opgemerkt.

Technicus en illustrator

Alhoewel dus zeer creatief aangelegd is Lex van huis uit eigenlijk een technicus. 'Ik heb hts werktuigbouwkunde gestudeerd en ben na mijn studie aan de slag gegaan bij bandenfabriek Vredestein in Enschede (ontwikkelingsafdeling) en Heemaf in Hengelo (publiciteitsafdeling). In 1979 ben ik voor mezelf begonnen onder de naam Tempelman Industriële Publiciteit met als motto: "Verkoopondersteuning in woord en beeld van industriële producten en diensten".' Lex ziet zichzelf vooral als illustrator. 'Ik ben primair illustrator. Ik vind het leuk om technische zaken uit te tekenen om te laten zien hoe iets werkt. En later komen dan de teksten erbij.' Lex vertelt lachend dat hij het illustratieve altijd in zich heeft gehad. 'Op school waren mijn schriftjes altijd al gevuld met plaatjes. Later op de hts was mijn afstudeerproject dermate gevisualiseerd dat mijn afstudeerdocent zei: "Tempelman, je tekent aardig maar je moet ook nog laten zien dat het werkt." Het onderwerp moet Lex echter ook boeien: 'Ik moet een gevoel bij dingen hebben anders lukt het niet.' Het creatieve is dus de rode lijn in zijn leven. Hij heeft het tekkentalent niet van een vreemde. 'Mijn vader was beroepsmilitair bij de Genie, maar had ook dat creatieve in zich en tekende veel cartoons. Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd hij krijgsgevangen gemaakt. Tijdens die gevangenschap heeft hij toen diverse cartoons gemaakt', vertelt Lex. Met het 45-jubileum van onze vereniging exposeerde Lex met deze cartoons in het Vestingmuseum in Naarden. Hij vertelt hoe hij op het spoor van onze vereniging kwam. 'Ik heb in het verleden voor Staatsbosbeheer informatieborden gemaakt over forten van de Hollandse Waterlinie. Deze geven informatie over bijvoorbeeld de bouw en inrichting van een fort. Ik was toen al lid van de Stichting Menno van Coehoorn, vanwege de bouwkundige aspecten van forten. Maar ik had ook behoefte aan kennis op een breder terrein van de militaire historie. En zo ben ik eigenlijk bij Mars et Historia geraakt', zegt Lex. 'Ik dacht: bij die club zijn alle krijgsmachtdelen verenigd en als ik iets wil weten over kanonnen, vestingartillerie of uniformen dan kan ik daar terecht.'

De grote klus: 100 jaar Grondgebonden Luchtverdediging 1917-2017

Medio 2015 kwam er letterlijk een grote klus op zijn pad. In aanloop naar het jubileumjaar in 2017 wilde kolonel Peter Gielen, de commandant van het Defensie Grondgebonden Luchtverdedigingscommando gelegerd in de Luitenant-generaal Bestkazerne in Venray, in de hal van het hoofgebouw een kunstwerk dat 100 jaar (grondgebonden) luchtverdediging zou verbeelden.

De vraag was letterlijk: 'Kunt u de geschiedenis van 1917 tot 2017 uitbeelden, de (landmacht-groene) luchtafweer, de (luchtmacht-blauwe) geleide wapens en het samengaan daarvan tot het effectieve (paarse) krijgsmachtonderdeel wat het nu is?' Daar sta je dan, tegenover een wand van ruim vier bij vijf meter waarop dit kunstwerk zou moeten komen. Lex: 'Zonder aarzeling zei ik spontaan dat ik dat wel kan tegen de kolonel.' Lachend: 'Ik zeg overal ja op. Maar ik dacht meteen ook: hoe ga ik dat aanpakken? Want ik had nog nooit iets van die omvang gemaakt.' Uiteindelijk is dat allemaal goed gekomen.

'Ik heb een schetsopzet gemaakt van het beeldverhaal, een begroting en een tijdplan waarin alle stappen omschreven werden om tot het eindproduct te komen: een digitale print op doek, opgespannen in een aluminium frame van 2,4 bij 4,8 meter.' Eind september 2015 kwam het groene licht op het schetsvoorstel en de offerte en toog Lex aan het werk. In de loop van april 2016 was het kunstwerk klaar en gemonteerd aan de muur. Op 3 juni werd het onthuld. De compositie siert de omslag van deze Mars-uitgave. Zoals elk kunstwerk heeft ook dit werk een titel: "Composite GLV-100". Het is een beeldverhaal van vier horizontale onderwerplijnen over drie verticale

Twee militaire voertuigen van kartonbouw.

Foto: Liesbeth Brama.

tijdvakken. De tijdvakken zijn: 1917 tot 1940 (sepia en groen), 1945 tot 1980 (grijs-blauw) en het heden in realistische kleuren. De onderwerplijnen tonen van boven naar onder: de dreiging vanuit de lucht, het op de horizon waarnemen daarvan, het zoeken op doel, de afweer met kanonnen en raketten en als laatste op de basis de "mensen-lijn", de militairen die het werk uiteindelijk doen. In totaal bestaat de compositie uit 47 afzonderlijke illustraties. De voorbeelden zijn afkomstig van foto's van eigen hand, uit boeken en tijdschriften, en natuurlijk via internet. Wie meer wil weten over de werkwijze van Lex, van handmatige potloodschets tot digitaal printbestand, kan dat vinden op zijn website (www.lextempelman.nl/beeld&tekst/voorbeelden2).

Fort Waakzaam en de keuken van soldaat-kok Kobus Pieper

Naast het illustreren ontwerpt Lex ook kartonnen modelbouwplaten. 'Ik kreeg in 2009 de vraag om voor basisschoolkinderen een bouwplaat te ontwerpen van een fort van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Dat was een heel eenvoudige bouwplaat met zwart-witte-keningen, zodat de kinderen die zelf konden inkleuren. Dat was erg leuk, ik kreeg later nog foto's toegestuurd van die knutselende kinderen.' Bij het googlen naar voorbeelden kwam Lex erachter dat er eigenlijk geen kartonnen modelbouwplaten van het militair-historisch erfgoed bestonden. Dat was een niche in de markt. 'Voor mij was het ontwerpen van de modelbouwplaten een vervolgstap op mijn illustratiewerk. Ik wilde mijn ontwerpen ook eens in 3D kunnen maken. Het eerste bouwplaatmodel was de betonnen groepsschuilplaats uit de mobilisatie van 1939, type P. Ook wel piramide genoemd.' Dat was in 2011. Inmiddels ontwerpt Lex veel meer, van militaire voertuigen en luchtwachttorens, tot mitrailleurkazematten van de Grebbelinie of een fortlokaal met een keuken. Dit laatste is speciaal ontworpen voor kinderen, een zogenaamde "junior-serie". In het kader van de fortentweek kreeg Lex de vraag of hij een ouderwetse kijkdoos voor kinderen kon ontwerpen. Het idee was om een kamer in een fort te laten zien. Het idee mondde uit in het ontwerp van de keuken van soldaat-kok Kobus Pieper die door kinderen zelf in elkaar kan worden gezet. Alle ontwerpen worden door Lex standaard op drie gangbare modelbouwschalen ontworpen (1:35, 1:72 en 1:87, bekend als schaal H0 in de modelspoorwereld). Ze kunnen via zijn website besteld worden. 'De kartonnen modelbouw is een wereld op zich', vertelt Lex, 'vliegtuigen, schepen, kastelen, je kan het zo gek niet bedenken of er zijn bouwplaten van voorhanden. Het is een fascinerende bezigheid. Je creëert als het ware de wereld in het klein.'

De Jenabrug in Parijs, steen des aanstoots voor Pruisische laarzen (1815)

Kees Schulten

Tussen het Trocadero en de Eiffeltoren loopt over de Seine de Pont d'Iéna, de Jenabrug. De naam verwijst naar de slag bij Jena in Thüringen in 1806, waar Napoleon de Pruisen versloeg. Deze boogbrug werd gebouwd in de jaren 1808-1814. Bij een decreet van 1807 had de keizer bepaald dat de brug naar die veldslag vernoemd moest worden.

Voor Frankrijk was Jena een glorievolle gebeurtenis, voor Pruisen bleef de veldslag echter een pijnlijke herinnering. Toen, na Waterloo, de geallieerden in juli 1815 Parijs binnentrokken, wilde de Pruisische veldmaarschalk Gebhard Leberecht von Blücher (1742-1819) de Jenabrug opblazen als vergelding voor het leed dat Frankrijk zijn land had aangedaan.

Betrekkingen tussen Frankrijk en Pruisen in de periode 1795-1816

Na het uitbreken van de Franse Revolutie op 14 juli 1789 was Frankrijk in 1792 in oorlog gekomen met Oostenrijk en Pruisen en in 1793 met Groot-Brittannië en de Republiek van de Verenigde Nederlanden.¹

Op 5 april 1795 had de Pruisische koning Frederik Willem II (1744-1797) met de Franse Republiek de Vrede van Bazel gesloten. Daarin was vastgelegd dat Pruisen afzag van aanspraken op Duits gebied ten westen van de Rijn. De daaropvolgende jaren voerde Pruisen een welwillende neutrale politiek jegens Frankrijk, waar Napoleon sedert 1799 eerst als consul en vanaf 1804 als keizer der Fransen de spelregels bepaalde.

In Pruisen was inmiddels een partij ontstaan die zich grote zorgen maakte over de opkomst van het Franse keizerrijk dat een bedreiging ging vormen voor de Pruisische nationale belangen. Een van de gangmakers in die partij was Blücher. Tot 1806 bleef Pruisen neutraal ten aanzien van Frankrijk, maar toen barstte de bom. Opgejut door de Pruisische oorlogspartij, sloot koning Frederik Willem III (1770-1840), zoon van Frederik Willem II, zich aan bij de Vierde Coalitie (1806-1807), bestaande uit Rusland, Groot-Brittannië en

Parijs. De huidige Jenabrug met op de achtergrond de Eiffeltoren.

Wikimedia Commons (Dietmar Rabich, 2014).

Zweden, die tegen Napoleon in het geweer was gekomen. De Pruisische koning hoopte uiteraard ten koste van Frankrijk grote voordelen te behalen. Hij kreeg echter de deksel op zijn neus, want het Pruisische leger bleek niet opgewassen tegen de Franse *Grande Armée*. Dit werd heel duidelijk in 1806, toen tussen het leger van de Franse keizer en het leger van de Pruisische koning de slag bij Jena werd geleverd. Voor

¹ Louis Ph. Sloos, 'Verzwegen, vergeten en beschimpt', in: Liesbeth Brama en Ed Coumans, *Traditie en Vernieuwing. Jubileumboek ter gelegenheid van het vijftigjarig bestaan van 'Mars et Historia'* (Den Haag 2017) 40-53.

Het neerhalen van het monument bij Rossbach door Napoleon in 1806. Schilderij van Pierre Antoine Vafflard. RMN-Grand Palais (Château de Versailles).

Napoleon bij Jena, 14 oktober 1806. Schilderij van Horace Vernet. Wikimedia Commons.

Napoleon werd het een roemvolle overwinning in een jaar waarin zich in Europa grote veranderingen voltrokken. Het Franse keizerrijk kreeg een omvang van allure mede door de vorming van de Rijnbond² en door zijn familieleden op de tronen van Europese koninkrijken, zoals onder meer Lodewijk Napoleon (1778-1846) als koning van Holland en Jérôme Bonaparte (1784-1860) als koning van Westfalen. 1806 werd ook het jaar van de invoering van het continentale stelsel. Dit hield in de economische oorlog tegen Groot-Brittannië door het blokkeren van alle handel met het Britse koninkrijk.

In het bulletin waarin Napoleon zijn overwinning bij Jena bekendmaakte, werden zijn persoonlijke verdiensten breed uitgemeten. Hij was immers keizer en had persoonlijk het bevel over zijn troepen gevoerd. In een rondschriven, gedateerd op 15 oktober 1806, liet hij aan de Franse bisschoppen weten dat de overwinning te danken was aan de hulp van de Goddelijke Voorzienigheid en dit in kerkelijke plechtigheden tot uitdrukking gebracht moest worden.³

Op 15 oktober schreef de keizer aan zijn minister van Buitenlandse Zaken Charles-Maurice de Talleyrand (1754-1838) dat de slag bij Jena de geschiedenis in zou gaan als een van de beroemdste veldslagen. 'De Pruisen', aldus de keizer, 'hadden een sterkte van 150.000 man. Zij verloren 200 stukken geschut, 30

vaandels, 20.000 Pruisen werden krijgsgevangen.'⁴ De openingszin van het Bulletin van de Grande Armée van 15 oktober luidde: 'De slag bij Jena heeft de schande van Rossbach uitgewist.'⁵ Daarmee werd verwezen naar de slag bij Rossbach waar in 1757 de Pruisische koning Frederik de Grote (1712-1786) in de Zevenjarige Oorlog (1756-1763) het Franse leger verslagen had.

De werkelijkheid was anders dan zoals het in de Franse media gebracht werd. Op die veertiende oktober 1806 vonden namelijk twee veldslagen plaats: de slag bij Jena tegen de Pruisische achterhoede en twintig kilometer ten noordoosten van Jena de slag bij Auerstedt. Bij Jena leverden 90.000 Fransen onder leiding van Napoleon strijd tegen 40.000 Pruisen en bij Auerstedt maarschalk Louis-Nicolas Davout (1770-1823) met 30.000 man tegen 55.000 Pruisen. Militair gezien was de slag bij Auerstedt dus belangrijker dan die bij Jena. In de publiciteit kreeg Davout echter een bijrol toebedeeld, maar hij werd overigens wel door de keizer beloond met de titel van hertog van Auerstedt.

In de slag bij Auerstedt sneuvelde de Pruisische bevelhebber hertog Karel Willem Ferdinand van Brunswijk.⁶ In Nederland was hij geen onbekende, want in 1787 had hij in de Republiek van de Verenigde Provinciën namens de koning van Pruisen orde op zaken ge-

² De Rijnbond, een confederatie van Duitse staten waaronder Beieren, Württemberg en Baden, was een satellieteenheid van het Franse keizerrijk.

³ *Napoléon. Correspondance Générale. VI. Vers le Grand Empire* (Parijs 2009) 1012.

⁴ *Napoléon. Correspondance Générale. VI*, 1006.

⁵ *Jacques Garnier, Les bulletins de la Grande Armée. Les campagnes de Napoléon au jour le jour* (Parijs 2013) 240.

⁶ Zijn zwakbegaafde en halfblinde zoon Karel Willem Ferdinand van Brunswijk (1735-1806) was getrouwd met Louise van Nassau (1770-1819), dochter van stadhouder Willem V. Een andere zoon, Frederik Willem van Brunswijk (1771-1815), sneuvelde bij Quatre-Bras in 1815.

Louis Nicolas Davout.
Wikimedia Commons.

steld. In dat jaar hing, zoals bekend, de toekomst van stadhouder Willem V (1748-1806), aan een zijden draadje, toen patriotten en Oranjeklanten om de macht streden.⁷ Op verzoek van de echtgenote van de stadhouder, Wilhelmina van Pruisen, zuster van de Pruisische koning Frederik Willem II, stuurde deze een interventiemacht naar de Republiek onder bevel van de hertog van Brunswijk. In dit leger diende ook de luitenant-kolonel Blücher.

Aan de slag bij Auerstedt zal Blücher wel een nare herinnering over gehouden hebben. Als luitenant-generaal diende hij toen in de troepenmacht van de hertog van Brunswijk. Na de verloren slag moest hij zich terugtrekken, maar hij wist de terugtocht tot een goed einde te brengen. Op 7 november 1806 werd hij alsnog gedwongen zich bij Lübeck aan de Fransen over te geven.

Na zijn overwinning bij Jena trok Napoleon naar Pots-

De quadriga (vierspan) op de Brandenburger Tor in Berlijn. Bij de Franse bezetting in 1806 door Napoleon naar Parijs meegenomen. In 1814 keerde de quadriga terug naar Berlijn. Wikimedia Commons (Aleph).

dam. Op weg daarheen passeerde hij op 18 oktober de plaats Rossbach, waar een gedenkzuil stond, opgericht door de Pruisen ter herinnering aan de gewonnen veldslag in 1757. De keizer maakte van de gelegenheid gebruik om die gedenkzuil af te laten breken. Deze vorm van beeldenstorm werd door de kunst schilder Pierre-August Vafflard (1777-1837) in een schilderij vereeuwigd en in 1806 in Parijs tentoongesteld. De Franse dramaturg François-Georges Desfontaines-Lavallée (1733-1824) schreef er zelfs een toneelstuk over met als titel *Le Rêve ou la Colonne de Rossbach*. Op 24 oktober nam Napoleon zijn intrek in het paleis Sans Souci in Potsdam, ooit de residentie van Frederik de Grote. De keizer bracht zijn bewondering voor de grote Pruisische veldheer tot uitdrukking en nam onder meer de zilveren wekker van Frederik in beslag, een voorwerp dat hij later met zich mee zou nemen naar Sint-Helena. Zijn plechtige intrede in Berlijn via de Brandenburger Tor op 27 oktober werd een gebeurtenis die er zijn mocht. Het decor werd gevormd door een stoet van maarschalken, generaals en andere hoge officieren in hun schitterende uniformen, hoogwaardigheidsbekleders en uiteraard de juichende bevolking. En te midden van hen de keizer van de Fransen als kolonel van de Jagers, in zijn eenvoudige soldatenmantel en met zijn *bicorné*. Daarmee trok hij alle aandacht naar zich toe! Wellicht heeft hij bij het doorgaan van de beroemde poort naar boven gekeken, naar het vierspan met de zegewagen van de koningin van de vrede. Hoe het ook zij, dit kunstwerk

⁷ De stadhouder was getrouwd met Wilhelmina van Pruisen (1751-1820). Hun zoon, de latere koning Willem I, trouwde met zijn volle nicht Wilhelmina van Pruisen (1774-1837), dochter van Frederik Willem II van Pruisen.

De Pruisische Garde in 1814. Op de achtergrond staat de Brandenburger Tor met het vierspan van de beeldhouwer Johann Gottfried von Schadow.

Afbeelding uit: Wolfgang Schwarze, *Die Uniformen der Preussischen Garden von ihrer Entstehung 1704 bis 1836*. 48 Faksimiledrucke aus dem Originalbuch von Thümen, Berlin 1840 (Wuppertal 1975).

werd naar Parijs overgebracht en tot een nadere bestemming voorlopig opgeslagen in het Hotel des Menus-Plaisirs in de Rue du Faubourg-Poissonnière, waar het Conservatoire de Musique was gehuisvest.⁸ In 1814 liet de Pruisische generaal Friedrich von Ribbentrop (1768-1841) het vierspan naar Berlijn terug brengen. Blücher zal hier wel met gemengde gevoelens aan teruggedacht hebben.

De prins van Oranje zal de intocht via de Brandenburger Tor evenmin niet gewaardeerd hebben.⁹ De bouw van de toegangspoort tot Berlijn, begonnen in 1788, was gefinancierd met geld van de provincie Holland ter betaling van de Pruisische interventie van 1787 om zijn vader stadhouder Willem V in het zadel te houden. De koning van Pruisen kreeg de rekening voor zijn "hoogmoed" gepresenteerd. Bij de Vrede van Tilsit in 1807 werd bepaald dat hij de helft van zijn grondgebied kwijtraakte en dat hij zijn leger moest terugbrengen tot een sterkte van 42.000 man. Ook werd Pruisen

Napoleon in Berlijn. Schilderij van Charles Meynier. Wikimedia Commons.

gedwongen aan Frankrijk een enorm geldbedrag te betalen als vergoeding voor de kosten van de oorlogvoering door Frankrijk.

Blücher en de Jenabrug

Toen Pruisen zich in 1813 had aangesloten bij de Zesde Coalitie tegen Napoleon, werd Blücher opperbevelhebber van het Pruisische leger. Na de val van de Franse keizer in 1814 kreeg hij als opperbevelhebber ontslag. In 1815 werd hij teruggeroepen, toen Napoleon, teruggekeerd van Elba, zich weer meester had gemaakt van de keizerstroon, met als gevolg een nieuwe oorlog. Aan het rijk van Napoleon kwam een einde door de overwinning van Arthur Wellesley, hertog van Wellington (1769-1841) en Blücher in de slag bij Waterloo (18 juni 1815). Na die slag rukten hun troepen op naar Parijs.

De Parijse bevolking zag in juli 1815 met gemengde gevoelens hoe de geallieerde troepen in juli hun stad binnentrokken. Er was opluchting, omdat de oorlog voorbij was, maar ook omdat de overwinnaars hun troepen in de hand hielden, zodat, behoudens een aantal incidenten, plunderingen op grote schaal achterwege bleven. Met name had de bevolking zich grote zorgen gemaakt over de komst van de Pruisen, die, zoals de verhalen gingen, moordend en plunderend door Frankrijk trokken. Toch hing er onweer in de lucht. Veldmaarschalk Blücher was namelijk van plan een aantal monumenten, waaronder de Jenabrug, op te blazen, zoals eerder gezegd als vergelding voor het leed dat de Fransen Pruisen hadden aangedaan. Voor Wellington was dat onaanvaardbaar. In de Conventie

⁸ Bénédicte Savoy, *Kunstraub. Napoleons Konfiszierungen in Deutschland und die Europäischen Folgen* (Wenen 2011) 161-162.

⁹ Willem Frederik, erfprins van Oranje (1772-1843) diende in het Pruisische leger. Hij werd op 16 oktober bij Erfurt krijgsgevangen gemaakt en vervolgens op parool vrijgelaten.

Gebhard Leberecht von Blücher, 1815-1819.
Wikimedia Commons.

van St Cloud, van 3 juli 1815 waarin de wapenstilstand tussen Frankrijk en de geallieerden werd geregeld, bepaalde artikel 11 dat openbare gebouwen en publieke werken, 'met uitzondering van die welke met de oorlog in verband stonden' door de geallieerden ontzien zouden worden. De visie van Wellington was dat de oorlog niet tegen Frankrijk maar tegen Napoleon gevoerd was en dat Frankrijk in zekere zin een bevriende natie was. Het opblazen van de brug zou uiteraard zeer schadelijk zijn voor de onderlinge verhoudingen. Voor de Pruisische generaal-majoor Karl von Müffling (1775-1851) werd dit een netelige kwestie. Müffling was op 5 juli door Wellington en Blücher aangesteld tot militair gouverneur van Parijs. Dat was een goede keuze geweest, want hij was in de slag bij Waterloo in de staf van Wellington de verbindingsofficier van Blücher geweest. Op 8 juli kreeg Müffling van de Franse regering het verzoek om de geplande vernieling van de brug te verhinderen en tijd te winnen, opdat de Franse minister van Buitenlandse Zaken Talleyrand, die samen met koning Lodewijk XVIII op die dag in Parijs was gearriveerd, een oplossing kon vinden.¹⁰ Talleyrand zorgde ervoor dat op 9 juli bij koninklijk besluit alle namen die herinnerden aan de overwinningen van Napoleon vervangen werden. Voor de Jena-brug betekende dit dat de nieuwe naam in 1815 Pont des Invalides¹¹ werd en dat de gebeeldhouwde adelaars op de bogen van de brug vervangen werden door het koninklijk monogram met de L van Lodewijk XVIII. Deze maatregel bracht kennelijk de veldmaars-

schalk tot bedaren, want de brug bleef gespaard. In 1830 herkreeg de brug zijn oude naam, toen de bewondering voor de heldendaden van de keizer in Frankrijk weer tot grote hoogte kwam.

Wel deden in 1815 verschillende verhalen de ronde die gretig aftrek vonden.¹² Zo werd verteld dat koning Lodewijk XVIII met zijn koets naar de ondermijnde brug zou rijden en bereid was zijn leven te offeren, wanneer de brug de lucht in zou gaan. Volgens een ander verhaal was de lading wel tot ontploffing gebracht, maar er was alleen maar een rookpluim ontstaan en verder geen schade. De oorzaak? De slechte kwaliteit van het Pruisische buskruit!

Slotopmerking

Wanneer men in recente publicaties leest dat Blücher in 1815 de Jena-brug wilde opblazen, ontstaat wellicht een gevoel van: zo zie je maar die Pruisen! En onwillekeurig gaan de gedachten terug naar het Parijs van 1944, toen Hitler alle monumenten wilde vernietigen. Als men echter in overweging neemt wat Napoleon in 1806 bij Rossbach deed, was de reactie van Blücher, om het vriendelijk te zeggen, niet geheel onbegrijpelijk.

Nabranders

De herinnering aan Jena werd tot 1907 door de Franse marine in ere gehouden. Dat begon in 1807 toen het fregat *Duc d'Angoulême* de naam *léna* kreeg. In 1814 herkreeg het schip zijn oude naam, maar tijdens het bewind van Napoleon in 1815 werd het weer *léna*. Zoals gebeurde met de Jena-brug werd na de val van de keizer *léna* geschrapt en vervangen door *Duc d'Angoulême*. Deze situatie bleef gehandhaafd tot 1830 toen het schip nogmaals de naam *léna* terugkreeg. In het laatste decennium van de negentiende eeuw voerden de Europese mogendheden, waaronder het Duitse Keizerrijk en de Republiek Frankrijk, een marienewapenwedloop. Binnen het kader daarvan werd in 1898 in Frankrijk een kruiser te water gelaten, die de naam kreeg van *léna*, een niet mis te verstane waarschuwing aan het adres van de Duitse keizer Wilhelm II (1859-1941). Toen de *léna* in 1907 in Toulon voor onderhoudswerkzaamheden aangemeerd lag, explodeerde de kruiser op 12 maart 1907. Daarbij vielen 117 doden onder de 630 koppige bemanning. De oorzaak van die ramp was een spontane ontbranding van het kruit in de munitieopslag.

¹⁰ Hans-Joachim Behr, *Karl Freiherr von Müffling, Offizier-Kartograph-Politiker (1775-1851)* (Keulen, Weimar, Wenen 2003) 432-434.

¹¹ Emmanuel de Waresquiel, *Talleyrand, le prince immobile* (Parijs 2003) 508.

¹² Emmanuel de Waresquiel, *Cent Jours. La tentation de l'impossible, mars-juillet 1815* (Parijs 2008) 499-500.

Aankondigingen

Symposium Krijgsgevangenschap in Holland – Hollanders in krijgsgevangenschap

Museum Vlaardingen, Vereniging Mars et Historia en Holland. Historisch Tijdschrift organiseren op vrijdag 29 september 2017 vanaf 13.00 uur een symposium, waar vanuit diverse invalshoeken het thema Hollandse Krijgsgevangen nader wordt belicht. Verschillende gerenommeerde historici zullen een lezing geven en met u in gesprek gaan. Het volledige programma zal binnen enkele weken bekend worden gemaakt. De kosten voor het symposium bij Museum Vlaardingen, bedragen € 6,-, inclusief hapje en drankje. U kunt betalen op rekeningnummer NL44 RABO 0147 8895 37 t.n.v. Mars et Historia o.v.v. Hollandse Krijgsgevangenen en zich aanmelden via symposium@tijdschrift-holland.nl

Mars
et Historia

Museum Vlaardingen

HOLLANDSE
HISTORISCH
TIJDSCHRIFT

Bombardement 1917. Het vergissingsbombardement op Zierikzee

In de nacht van 29 op 30 april 1917 is een Britse *Short Bomber* onderweg van Duinkerken naar Zeebrugge. Door de dichte bewolking verliest de piloot het zicht op de kustlijn. De gedraaide wind duwt het toestel richting Zeeland. Bij Zierikzee wordt het havenkanaal aangezien voor de pier van Zeebrugge en het toestel werpt acht bommen af met alle gevolgen van dien. De Britse regering ontkent enige betrokkenheid, maar geeft later toe dat het hier om een vergissingsbombardement ging.

Van 29 april tot en met 29 oktober 2017 besteedt het Stadhuismuseum in Zierikzee met de tentoonstelling "Bombardement 1917" aandacht aan deze ingrijpende gebeurtenis. Meer informatie: www.stadhuismuseum.nl.

DE DONDERBUS Inkoop - Verkoop - Ruil

Antieke wapens, Orden, Militaria, Uniformen, Uitrustingsstukken, Documentatie
Eerste en Tweede Wereldoorlog, Aankopen van gehele verzamelingen.

Adres:

Oostzeedijk beneden 213 A, 3061 VW Rotterdam
Geopend vrijdag van 19-21 uur, zaterdag van 11-18 uur
Telefoon: 010-4140267, Telefoon privé: 0186 60 23 38
Website: www.donderbus.com

George Maduro, de held van de gang

Samuel de Korte, student geschiedenis Universiteit Utrecht

George Maduro met een onbekende dame op het strand van Scheveningen. Datum onbekend.

Foto: familie Maduro, Mongui Maduro Library, Willemstad.

George Maduro is in 2016 veel in het nieuws geweest, want het was zijn honderdste geboortejaar. Er is een biografie over hem verschenen en er zijn artikelen over hem uitgebracht. Er is veel aandacht voor de bekendste daad van George Maduro, de slag om villa Dorrepaal tijdens de meidagen van 1940 in Rijswijk, maar zijn levensloop omvat meer dan de slag bij villa Dorrepaal alleen. Daarom zullen de gevechten in Rijswijk niet centraal staan in dit artikel. Maar het is niet mogelijk om een korte levensloop van George Maduro te schrijven, zonder dit op zijn minst te vermelden. Zo heeft hij een periode in de gevangenis van Scheveningen doorgebracht en heeft hij gewonde gevangenen helpen uitgraven bij Saarbrücken, waardoor Maduro tijdens de oorlogsperiode een indrukwekkende staat van dienst kreeg.

Deze korte persoonsschets is gebaseerd op de recentelijk verschenen biografie van Kathleen Brandt-Carey¹ en aangevuld met informatie vergaard uit per-

soonlijke brieven van Maduro aan zijn ouders. Daarnaast is naoorlogse correspondentie tussen de ouders en Oncko Wttewaall van Stoetwegen gebruikt voor de latere periodes van Maduro's leven.

Rechten studeren

Op 15 juli 1916 was de Eerste Wereldoorlog in volle gang. Aan het westfront werd de slag om de Somme uitgevochten. Nederland bleef het ergste bespaard dankzij zijn neutraliteit. Dit was de dag waarop George Maduro geboren werd in Willemstad op Curaçao. Hij was de enige zoon van Joshua, "Jossy", en Rebecca Maduro. Later werd nog een zusje geboren, Sybil, op 26 september 1917.

Vanaf jonge leeftijd werd George geleerd dat er hoge verwachtingen waren. Zijn vader had namelijk grote plannen voor zijn enige zoon George. Binnen het internationale familiebedrijf, Maduro & Sons, waren tot

dan toe geen geschikte mannelijke opvolgers geboren, dus zijn vader hoopte dat George een leidende rol binnen het bedrijf zou gaan spelen. Jossy zelf kon geen aanspraak maken hierop, maar hoopte dat zijn zoon dit wel kon doen.

Dit was een belangrijke reden voor de familie Maduro om naar Nederland te gaan. Een goede opleiding was immers vereist. Het bleek voor de ouders van George echter lastig om zich aan te passen aan het Nederlandse klimaat en de Nederlandse cultuur. Ze weken daarom uit naar Parijs, maar George en zijn zusje Sybil bleven achter om hier hun opleiding voort te zetten. George werd ondergebracht bij een voormalig admiraal, Aronstein, die ook deels zijn opvoeding zou overzien.

Nadat George zijn middelbare school in Den Haag had voltooid, ging hij naar Leiden om daar rechten te studeren. Hij sloot zich aan bij de studentenvereniging Minerva. Tijdens de ontgroening wist hij de achting van zijn medestudenten te winnen doordat hij een ouderejaars tegen de vlakke sloeg die hem aan het treiteren was.

Later zakte hij bij de eerste poging van zijn kandidaatsexamen, vergelijkbaar met het hedendaagse bachelor, maar vlak voor de zomervakantie van 1936 wist hij het examen te halen. De timing kwam goed uit, want hij diende zijn dienstplicht te vervullen na de vakantie. Hij kwam terecht bij de cavalerie en ging naar de School voor Reserve-Officieren der Cavalerie (SROC) in Amersfoort. Daar ontmoette hij verschillende mensen die een belangrijke rol in zijn leven zouden spelen. Een van de belangrijkste was Oncko Wttewaall van Stoetwegen (1914-1991), een rechtenstudent uit Utrecht.² Tijdens de Tweede Wereldoorlog zouden zij veel samen optrekken.

In december 1939 legde George de officierseed af en werd benoemd tot reserve-tweede luitenant bij de huzaren van het Nederlandse leger. Daarna kreeg hij verlof van het leger om zijn studie af te maken.

Voor die tijd wist George Maduro bekendheid in Nederland te verwerven. Dit was niet binnen het leger, maar door een grap die hij uithaalde met de marine. De familie Maduro was reeds lange tijd in het bezit van een houten boegbeeld, bijgenaamd de Looden Verrader. Bij de Nederlandse marine op Curaçao was een traditie ontstaan waarbij zij de Looden Verrader ontvoerden, meenamen en vervolgens weer terugbrachten. Uiteindelijk ging het zo ver dat in 1918 de familie Maduro het beeld opsloot in een bankkluis. Toch was een groep zeelui van het schip *Gelderland* erin ge-

George Maduro met vrienden of familie. Datum onbekend. George Maduro. Datum onbekend.

Foto: familie Maduro, Mongui Maduro Library, Willemstad.

slaagd om in 1938 het beeld te ontvreemden en mee te nemen naar de haven van Rotterdam. Zodra George Maduro hiervan op de hoogte werd gebracht, begon hij aan een plan om het beeld terug te krijgen. Hij verzamelde een groep medestudenten en kreeg hulp van de havenmeester. In donkere kleding gestoken en met sokken over de schoenen trok George erop uit. Via een touw wist George het achterdek te bereiken. Op het moment dat hij ontdekt dreigde te worden, probeerde hij zich door de situatie heen te bluffen. Hij pretendeerde een matroos te zijn die te laat terug was gekomen en stilletjes aan boord wilde glippen. Het ging fout toen de waterpolitie verscheen en ze nader werden geïnspecteerd. De medestudenten werden gevonden en ook George Maduro werd ontdekt. Hun poging slaagde niet, maar de studenten hielden er ongetwijfeld mooie verhalen aan over. Een voorgenomen tweede poging werd afgeblazen.³

Villa Dorrepaal

De Tweede Wereldoorlog naderde en George Maduro werd op 7 mei 1940 opgeroepen naar Den Haag, waar hij ingekwartierd werd bij de familie Aronstein. Op 10 mei barste de oorlog voor Nederland los en de Nieuwe Alexanderkazerne in Den Haag werd gebombardeerd. Maduro kreeg vervolgens de order om met versterkingen naar de Vliet te gaan, waar aan de ene kant van het kanaal Nederlandse soldaten in villa Heeswijk waren, terwijl aan de andere kant Duitse parachutisten bezit hadden genomen van villa Dorrepaal. Tussen

¹ Kathleen Brandt-Carey, *Ridder zonder vrees of blaam. Het leven van George Maduro 1916-1945* (Houten 2016).

² 100 jaar eerder in 1831 was een voorvader van Oncko, Oncko Quirijn Jacob Johannes van Swinderen, er als rechtenstudent op uitgetrokken met de Groningse Vrijwillige Flankeurs tijdens de Tiendaagse Veldtocht tegen België.

Villa Dorrepaal, waar George Maduro zich tijdens de meidagen wist te onderscheiden.

Foto: Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIMH).

Villa Dorrepaal, gezien vanuit de positie van waar het anti-tankkanon stond tijdens de meidagen 1940.

Foto: NIMH

hen in lag de Oude Tolburg die toegang bood tot Den Haag en het vliegveld Ypenburg. Om de Duitsers in de waan te laten dat zij zich tegen een grote overmacht bevonden liet Maduro de mitrailleur meerdere keren van stelling wisselen.⁴

Maduro was van mening dat het mogelijk was om villa Dorrepaal terug te veroveren en stelde daarvoor een plan op, nadat hij de benodigde orders had gekregen. Daarnaast kreeg hij ook nog extra ondersteuning in de vorm van een antitankkanon. Nadat het antitankkanon vijf keer geschoten zou hebben, zou de eerste groep de brug over rennen, gevolgd door de tweede groep. De derde groep bleef achter om met de mitrailleur vuursteun te geven. Het was een gok die Maduro moest nemen, want indien de tegenstand niet overrompeld zou worden door de gewaagde aanval, dan was er weinig dekking waarachter de mannen konden schuilen.⁵

Maduro stelde de vaandrig De Vries aan als vervanger voor het geval hij zelf om mocht komen en gaf de vaandrig als extra opdracht mee dat hij de mannen aan diende te sporen tot harder lopen. Nadat het kanon geschoten had, rende George Maduro aan het hoofd van de eerste groep naar voren. Het vuren van de Duitsers werd minder toen ze de villa bereikten. Via de achterkant drong Maduro als eerste het huis binnen. Hij hoorde gestamp en het gekraak van glascerven. In de hal vond hij echter geen Duitsers, maar sergeant Volkeri, de aanvoerder van de tweede groep.⁶ Door een deur die toegang gaf tot de kelder kwamen

vier oude vrouwen naar boven. Een van hen zei dat er nog Duitse parachutisten in de kelder zaten. Hierop riep Maduro naar beneden dat zij zich over dienden te geven. Als reactie daarop schreeuwden de Duitsers terug dat zij zouden schieten. George gaf de korporaal Hekhuizen de opdracht om de trap af te dalen en enkele schoten vanuit dekking te lossen. Luid gejammer steeg op naar boven. De Duitsers smeekten om het schieten te laten stoppen en gaven zich over. Zeven parachutisten kwamen naar boven, waarvan er twee gewond waren, en zij voegden zich bij vier andere krijgsgevangenen die gevonden waren in de tuin. Hiermee was villa Dorrepaal terugveroverd en was het voor de Duitsers onmogelijk om via de oude Tolburg Den Haag in te nemen. Met het uitkammen van het aangrenzende park Leeuwenbergh konden 70 Duitsers gevangen worden gezet en werd een grote hoeveelheid wapens veroverd.⁷

Op 13 mei werd luitenant Maduro erop uitgestuurd om de Hoofthoek 55 en Gerard Kellerstraat 63 in Den Haag te onderzoeken op vermeende verraders. Hoewel hij daar niks vond, werd hij op de terugweg gestopt en om hulp gevraagd. In het Hotel Café Mitropa hadden een kroegbaas, zijn vrouw en een derde persoon zich opgesloten en weigerden naar buiten te komen. Toen de mensen uiteindelijk toch naar buiten kwamen, doorzochten de soldaten de woonkamer op de eerste verdieping. Daar werd onder andere een foto gevonden van de kroegbaas in een Duits legeruniform. Terwijl luitenant Maduro zich in het huis be-

³ Kathleen Brandt-Carey, *Ridder zonder vrees of blaam. Het leven van George Maduro 1916-1945* (Houten 2016) 130,133.

⁴ Ibidem, 185.

⁵ Ibidem, 187.

⁶ Ibidem, 188.

⁷ Ibidem, 189-190.

vond, werden er buiten schoten gelost. De twee mannen waren zwaar gewond en de vrouw was getroffen aan haar handen.⁸

Er was twijfel over wie de schuldige was. De twee huzaren die op wacht stonden worden in het eerste rapport, opgesteld door luitenant Maduro zelf, omschreven als mensen die niet geschoten hadden. Later in een persoonlijk gesprek met de gevangenispredikant zei Maduro dat twee van zijn troepen twee spionnen hadden gefusilleerd. De vrouw overleefde het waarschijnlijk en mogelijk heeft zij de zaak voor een Duitse rechtbank gedaagd. Het gevolg was dat Maduro in augustus 1940 werd opgepakt en enkele dagen opgesloten in de gevangenis van Scheveningen, het Oranjehotel. Maduro zei dat hij de namen van de twee huzaren niet meer wist en hij werd uiteindelijk vrijgelaten.⁹

In het verzet

In februari 1941 dook Maduro onder. Hij huurde een extra kamer op de Frederik Hendriklaan 111 in Den Haag, maar bracht een groot gedeelte van zijn tijd door op de Statenlaan 137, bij Christine Wttewaall van Stoetwegen, bijgenaamd Bob en de zus van Oncko. Doordat de Gestapo intensiever achter Oncko aan zat, maar ook doordat hij in Leiden de kans had om zijn studie af te maken, keerde Maduro in mei 1941 terug naar de universiteit. Op 31 mei 1941 werd hij opgepakt op de Stille Rijn 11, waar hij woonde bij de familie Sloos, en opnieuw opgesloten in het Oranjehotel.¹⁰

In de gevangenis was Maduro een inspiratie voor anderen. Een medegevangene schreef na de oorlog dat Maduro's patriotisme en eergevoel, het mogelijk maakte voor hemzelf om de gevangentijd door te komen. De betreffende brief aan Jossy en Beca Maduro is na het opnemen van een documentaire in 2002 verloren gegaan. Daarnaast bekeerde Maduro zich ook tot het christelijke geloof, ondanks dat zijn familie behoorde tot de Sefardische Joden had hij nooit een religieuze opvoeding gehad.¹¹

Op 15 december 1941 werd Maduro uit zijn cel gehaald en naar de gevangenispoort gebracht. De Duitsers gaven hem een keuze, 3.000 gulden betalen of terug naar de gevangenis. Maduro antwoordde daarop door te zeggen: 'Dan maar weer terug.' Daarop vloekte de Duitser en gaf toe dat hij vrij was. De reden

George Maduro te paard tijdens een oefening in juli 1937.
Foto: familie Maduro, Mongui Maduro Library, Willemstad.

voor zijn vrijlaten is onbekend, maar mogelijk heeft een studiegenoot en schoolkameraad, Carl Theo Lens, er een rol in gespeeld.¹²

Zodra hij vrij was dook Maduro opnieuw onder. Het bestaan als onderduiker was niet makkelijk. Het risico om opgepakt te worden was groot en de gevolgen daarvan waren ernstig. Onderduikers liepen het risico gepakt te worden met hun valse persoonsbewijs, waardoor ze opgesloten zouden kunnen worden. In mei 1943 liep George door Amsterdam na een bezoek te hebben gebracht aan vrienden. Hij was op weg naar het huis waar Oncko ondergedoken zat. Vlak voor het huis werd George aangehouden en gecontroleerd door de Duitse militairen. De Duitsers vroegen waar George woonde en hij blufte zich erdoorheen door te zeggen dat hij op de Hoofdstraat 700 in Sassenheim woonde. Daarop stelden ze nog andere vragen, zoals waar hij heen ging. Hij zei dat hij naar het Minervaplein 3 moest, "hier vlak boven". Nadat Maduro zei dat hij kantoorwerk deed, werd hij pas vrijgelaten. Bij Oncko kon hij pas na het derde glas cognac tot rust komen.¹³

In het verzet hield Maduro zich bezig met het stelen van wapens uit Duitse barakken en hij was betrokken bij de zogeheten "Portugese actie". Deze actie was een poging van verschillende Sefardische Joden om aan te tonen dat zij niet tot het Joodse ras behoorden, maar tot het westelijke Mediterrane ras. Zo zouden zij vrij

⁸ Brandt-Carey, *Ridder zonder vrees of blaam*, 193.

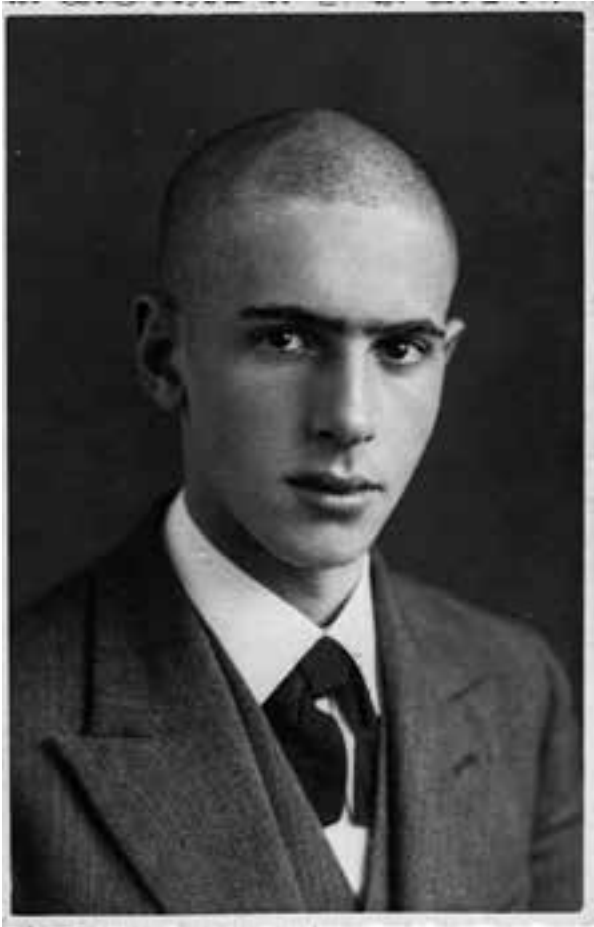
⁹ *Ibidem*, 211.

¹⁰ *Ibidem*, 231,239; J.J. Sloos, 'Herinneringen van een Leids jongetje', in: *Leids jaarboekje* (1995) 60-71.

¹¹ *Ibidem*, 39,268,400.

¹² *Ibidem*, 269-270.

¹³ Mongui Maduro Library, Willemstad, Brief aan Jossy en Beca Maduro, 24 juni 1945.

George Maduro tijdens de ontgroening bij Minerva.
Foto: familie Maduro, Mongui Maduro Library, Willemstad.

worden gesteld van deportatie. De actie was begonnen nadat enkele Sefardische Joden erin geslaagd waren om de Joodse stempels in hun paspoort te laten omzetten in Arische stempels.¹⁴

In juni 1943 week Maduro uit naar België, om samen met Oncko te vluchten naar Engeland. Ze kwamen in contact met een persoon, "the chief", die hen naar Spanje kon brengen. Eigenlijk bleek hij een Belgische verrader, genaamd Propser Dezitter.¹⁵ Hij verraadde groepen mensen door zich uit te geven als Brit of Canadees. Aan zijn rechterhand, miste hij twee vingerkootjes van zijn pink. De reden voor zijn verraderlijke

gedrag was dat hij er simpelweg geld aan verdiende.¹⁶ Propser Dezitter onderhield contacten met het verzet, waaruit hij mensen haalde die naar Spanje wilden vluchten. Hij organiseerde een zogenaamd "transport", wat eigenlijk een valstrik was. Zodra er genoeg mensen waren, organiseerde Dezitter een transport naar Frankrijk om vervolgens door te reizen naar Spanje. Zo vertrokken ook Maduro en Oncko in september 1943. Tijdens deze vlucht uit België riskeerde Maduro zijn dekmantel voor een kameraad. De medereizigers bestonden uit negen Engelse en Amerikaanse vliegeniers waarvan er niet een Frans sprak! Onderweg werden ze ook opgemerkt door hun medereizigers, waarvan eentje zei over de Amerikaan Frank Williams: 'C'est vraiment un type americain!' Problemen kwamen er toen een van de Engelsen werd gecontroleerd door de conducteur. De vliegenier gaf zijn identiteitsbewijs, terwijl hij eigenlijk zijn kaartje moest geven. George en Oncko stopten geld in de hand van de conducteur om de situatie op te lossen.¹⁷

Opgepakt door SD

Enmaal aangekomen in Charlesville werd de groep naar een huis gebracht waar zij werden opgewacht door de SD. De reis was van tevoren opgesteld met dit als doel. Dat er sprake was van verraad bleek uit het feit dat er gevraagd werd om de twee Nederlanders naar voren te laten komen. De Duitsers hadden immers van Dezitter al te horen gekregen wie er zich in de groep bevonden. Hier probeerden de geallieerde piloten nog om George en Oncko door te laten gaan als Amerikanen, maar deze opzet mislukte omdat zij geen identificatieplaatjes hadden. George vreesde dat hij standrechtelijk geëxecuteerd zou worden en gaf daarom zijn gouden zegelring aan Rothery McKeagan. Ze konden goed met elkaar overweg. De Amerikaan wist deze ring te behouden en na de oorlog aan de ouders van Maduro terug te geven.¹⁸

Nadat George en Oncko door de Gestapo gearresteerd waren, werden ze afgevoerd naar de gevangenis van Saarbrücken. De voorzieningen waren slecht. Een emmer functioneerde als wc. De keuken en het hele gebouw waren smerig. Tijdens de oorlog was de gevangenis een bron van epidemieën.¹⁹ Honger werd gebruikt om de gevangenen fysiek te martelen, terwijl

¹⁴ Brandt-Carey, *Ridder zonder vrees of blaam*, 207,283,285.

¹⁵ Ibidem, 324.

¹⁶ Ibidem, 329.

¹⁷ Mongui Maduro Library, Willemstad, Verslag geschreven door Oncko over zijn reis naar Brussel en verder tot Saarbrücken, datering onbekend.

¹⁸ Mongui Maduro Library, Willemstad, Brief Rothery McKeagan aan Jossy en Beca Maduro, 10 augustus 1945.

¹⁹ Brandt-Carey, *Ridder zonder vrees of blaam*, 331

de eenzaamheid gebruikt werd om hen mentaal af te stompen. Het eten bestond uit een snee brood 's ochtends, een liter soep in de middag en een snee brood in de avond.²⁰

Toch kon deze plek Maduro er niet onder krijgen. Zodra hij en Oncko opgesloten waren, ging Maduro, in cel 130, op zoek naar een manier om met Oncko, in cel 138, in contact te komen. Via Maurice Rousselet, een vijftienjarige verzetsstrijder uit Frankrijk, wist George een potlood te verkrijgen, waardoor hij en Oncko hun verhalen op elkaar konden afstemmen. Dit zou ervoor kunnen zorgen dat zij zich wisten te redden. Als het luchtalarm ging wisten hij en Oncko met elkaar te communiceren door het raam, want de bewakers zaten in de schuilkelders. De zaterdag voor hun verhoor hadden ze geluk en konden Oncko en George samen baden. Dit hielp bij het verhoor, doordat zij nog een keer hun verhalen door konden nemen. Toen Oncko op een gegeven moment in de war raakte tijdens een verhoor vreesde Maduro dat ze geëxecuteerd zouden worden.²¹

Op 11 mei 1944 werd Saarbrücken gebombardeerd. De gevangenis werd ook geraakt en verschillende cellen werden opengegooid. Maduro was op dat moment aan het lezen en zat ongeveer 30 meter van de inslag af. Oncko ging naar Maduro's cel, maar die was al naar buiten.²² Op het terrein wisten ze elkaar te treffen. Ze hadden de mogelijkheid om te vluchten, maar Maduro vond het immoreel om te vluchten terwijl er gewonden onder het puin lagen te schreeuwen. Samen groeven zij twee Polen uit, die gewond, maar nog wel in leven waren. De *Oberverwalter* vertelde hen later dat als ze Duitsers hadden uitgegraven, zij een medaille hadden gekregen. Ze hadden echter Polen uitgegraven, die in de ogen van de Duitsers niets waard waren. Ze werden opnieuw gevangen gezet, maar ze hadden wel de gunst van het gevangenispersoneel meegekregen. Zo mochten ze allebei een boek voor de hele week hebben.²³

Bij een ander bombardement werd de cel van Maduro geopend door een Poolse gevangene. Daarop rende Maduro naar de cel van Oncko toe om hem te bevrijden. Maduro had zijn eigen kleding aan en Oncko deed zijn eigen jas aan over zijn gevangenskleding. Daarop konden ze beiden tot buiten de muur van de gevangenis komen. Ze werden daar echter door de directeur van de gevangenis gepakt. Door te zeggen dat ze naar de schuilkelder zochten wisten de twee ermee

George Maduro tijdens de meidagen 1940. Datum onbekend. Foto: familie Maduro, Mongui Maduro Library, Willemstad.

weg te komen. Nog een week lang zochten de gevangenismedewerkers naar de Pool die Maduro bevrijd heeft, maar zij konden hem niet vinden.²⁴

Dachau

George Maduro arriveerde in november 1944 in Dachau als politieke gevangene. In de administratie werd hij vermeld als protestant en niet als jood. Maduro had het geluk dat hij niet als jood was aangemerkt, want dan was zijn positie in het kamp slechter geweest. Maduro werd omschreven als lichamelijk

²⁰ Mongui Maduro Library, Willemstad, Brief Oncko aan Jossy en Beca Maduro, 3 juni 1945.

²¹ Brandt-Carey, *Ridder zonder vrees of blaam*, 333-334.

²² Mongui Maduro Library, Willemstad, Brief Oncko aan Jossy en Beca Maduro, 3 juni 1945.

²³ Ibidem.

²⁴ Ibidem.

Oncko Wttewaall van Stoetwegen als jongvolwassene. Datum onbekend.

Foto: Nationaal Archief, Den Haag, collectie-C.W.I. Wttewaall van Stoetwegen, 1901-1986.

verzwakt, maar geestelijk nog steeds vitaal.²⁵ Hij was altijd optimistisch of vrolijk. In het begin moest hij door een medegevangene, Zoran Mu?i? naar de ziekenafdeling gedragen worden, maar later wist George genoeg te herstellen om zelf te lopen.²⁶

George wist "slaapzaal-kapo" te worden door af te stappen op de gevangene die het daarvoor was.²⁷ De voordelen die het voor George meebracht waren dat hij een bezigheid had om de dag door te komen, de mogelijkheid had om niet de hele dag door te brengen in de overvolle *Wohnstube*, een halve liter extra aardappelschillensoep kreeg en een eigen bed.²⁸ Dit betekende dat de verzwakte Maduro iets kon herstellen in het kamp. Maduro werd ook geholpen door verschillende andere mensen in het kamp. Zo gaf Boleslaw Baranowski, een Pool uit Warschau, dagelijks twee suiker klontjes uit zijn voedselpakket aan Maduro.

Op 8 februari 1945 overleed Maduro aan de gevolgen van de vlektyfus. Op zijn overlijdensbericht staat echter 9 februari, omdat op deze datum de kampcommandant het autopsierapport ondertekende. De jas met de rode driehoek op de borst, voor politieke gevangene, en de overjas van Maduro zijn in Dachau achtergebleven. Deze zijn in het archief van Dachau aanwezig met het nummer 133401.

Oncko maakte de dodenmars van Sachsenhausen

mee. De nachten bracht hij in het open veld door, waarbij hij tegen een medegevangene aanlag om die uit de wind te houden. Bij een medegevangene sliep hij aan de buitenkant, zodat deze niet in de wind lag. De man die hij beschermde was Johan Ringers, de latere minister van Wederopbouw.²⁹ Na de Tweede Wereldoorlog had Oncko moeite om zijn oorlogsverleden te verwerken. Hij dronk veel en was ongelukkig getrouwd met Machteld van Loon.³⁰ Hij overleed op 6 maart 1991.

Na de oorlog wilden de ouders van George Maduro een monument oprichten voor hun overleden zoon, die postuum onderscheiden was met de Militaire Willemsorde. Zij voelden echter weinig voor een standbeeld en zochten naar iets anders. Ondertussen zocht Bep Boon-van der Starp naar een manier om geld in te zamelen voor een studentensanatorium voor studenten die aan tuberculose leden. In Engeland had zij een modeldorp gezien en zij combineerde deze drie ideeën. In Den Haag zou een modelstad gebouwd worden, dat als monument voor George Maduro kon dienen en waarvan de inkomsten naar het studentensanatorium konden gaan. De ouders van George Maduro doneerden 100.000 gulden, bijna 400.000 euro tegenwoordig, als startkapitaal.

In 1952 werd het park geopend. Tegenwoordig komt tuberculose in Nederland niet meer voor, maar Madurodam zet zich nog steeds in voor goede doelen voor kinderen. Ieder jaar worden er goede doelen uitgekozen die worden geholpen met de winst van het park. Daarmee is Madurodam een van de "vrolijkste" oorlogsmonumenten ter wereld.³¹

In het park zelf staat een herdenkingsplakaat, is er een *filmexperience* en een miniatuur van het geboortehuis dat herinnert aan de naamgever van het park. Ter ere van de honderdste verjaardag van George Maduro was er een grote viering bij Madurodam, waar onder andere de biografie voor het eerst gepresenteerd werd en waar de Militaire Willemsorde opnieuw werd uitgereikt. De legende van Maduro leeft voort doordat er onder meer een stripboek en artikelen over hem en zijn daden verschenen zijn.

²⁵ Mongui Maduro Library, Willemstad, Brief Bip Lanschot aan Jossy en Beca Maduro, 9 januari 1946.

²⁶ Brandt-Carey, *Ridder zonder vrees of blaam*, 358.

²⁷ Brandt-Carey, *Ridder zonder vrees of blaam*, 364.

²⁸ Ibidem, 363.

²⁹ Mongui Maduro Library, Willemstad, Brief Johan Ringers aan Jossy en Beca Maduro, 28 november 1945.

³⁰ Ibidem, 379.

³¹ 'Oorlogsheld George Maduro 100 jaar', <https://madurodam.nl/nl/nieuws/Nieuws-op-een-rij/oorlogsheld-george-maduro-100-jaar/> (3 januari 2017).

Ingezonden reactie

Dr. P.C. Boer

Het artikel van Commandeur b.d. drs. Leebeek "De rol van luchteenheden bij de Slag in de Javazee (1942)" in *Mars et Historia* nummer 1 2017 heeft een wat vreemde titel daar een groot deel van het verhaal niet gaat over de inzet van luchteenheden tijdens de Slag in de Javazee. Er zit ook heel weinig structuur in het artikel. Ik zal mij in mijn reactie echter beperken tot wat Leebeek schrijft in zijn conclusies over de inzet van geallieerde jachtvliegtuigen en Japanse kruiservliegtuigen tijdens de slag zelf, met één uitzondering: zijn gebruik van bronnen.

Leebeek gebruikt tertiaire bronnen in plaats van de originele secundaire bronnen daar waar het om Japanse gegevens gaat. Hij gebruikt niet het officiële Japanse stafwerk *Senshi Soshō*, deel 26 (met de beschrijvingen van de Slag in de Javazee), hoewel dit de bron is gebruikt door schout-bij-nacht b.d. Nuboer voor zijn (door Leebeek gebruikte) artikelenserie in het *Marineblad*. Deze vertaling moet bij het NIMH beschikbaar zijn (hij zat jarenlang in Doos 9 van de Collectie Nuboer bij de toenmalige AMH). Leebeek gebruikt ook niet het oorspronkelijke Engelstalige boek met de "memoires" van Tameichi Hara maar de uittreksels ervan in het *Marineblad*. Het boek is een mengeling van eigen herinneringen en gegevens plus gegevens uit naoorlogse publicaties en wel Britse en Amerikaanse. Zo'n goede bron is dit dus niet. Erger is dat Leebeek niet de moeite heeft genomen om op de site JACAR National Archives of Japan de operatieverslagen van de Japanse schepen en vliegtuigbemanningen uit de periode van de zeeslag op te zoeken en te laten vertalen.

Nu dan mijn voornaamste commentaar op wat hij schrijft in zijn conclusies. Ik moet mij helaas beperken en verder volstaan met verwijzen naar mijn paper uit 2015-2016 "The direct air support during the battle of the Java Sea, as seen from the allied side" (hierna direct air support) op de Mars et Historia-site.

Leebeek schrijft op pagina 22, linkerkolom, midden dat de leidende geallieerde jachtvlieger luitenant Kiser een onbetrouwbare radioverbinding had met Interceptor Control in Soerabaja. Het tegendeel is waar. Alle door mij in de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw geïnterviewde Amerikaanse en Nederlandse oud-jachtvliegers stellen dat die verbinding in de middag van 27 februari juist goed was en dat Interceptor Control ook steeds netjes antwoordde

op radioboodschappen van Kiser (zie direct air support pagina 7 midden en pagina 8 laatste alinea). Interceptor Control antwoordde om ongeveer 17.10 à 17.15 uur dat de marine al was geïnformeerd [over het beschoten worden door eigen schepen].

Leebeek stelt verder (pagina 22, rechterkolom midden) dat de Japanse kruiservliegtuigen steeds in staat waren een gedegen tactische verkenning van Doormans eskader te handhaven. Dit wordt echter in het geheel niet door Japanse primaire en secundaire bronnen bevestigd. De operatieverslagen op de JACAR-site van schepen en verkenners geven het volgende beeld over het daggevecht: 1. er zijn rapportages van voor het uitbreken van het daggevecht; 2. er zijn géén rapportages van verkenningen tijdens het daggevecht; 3. er zijn rapportages van verkenningen na het daggevecht. Dat de Japanse kruiservliegtuigen "... vrijwel permanent en ook in de donkere uren in de lucht" waren, klopt ook niet wat het nachtgevecht betreft. Het belangrijkste deel van het nachtgevecht viel na 22:00 uur (Midden Java Tijd) en juist na circa 22:00 uur viel de communicatie weg met de enige Japanse kruiserverkenner die in de lucht was, waardoor er verwarring bij het Japanse vlootcommando ontstond. (Ook Nuboer vermeldt dit, maar Leebeek zwijgt erover.) Verwarring die er beslist niet zou zijn geweest als bijvoorbeeld alleen de radioverbinding was uitgevallen, maar het uitwerpen van flares door dit vliegtuig was doorgegaan (zie direct air support, pagina 13 midden en pagina 22 noot 40).

Helaas heeft Leebeek in zijn artikel helemaal geen antwoord gegeven op de onderzoeksvraag "... met gebruikmaking van thans beschikbare bronnen ...". Zijn bewering dat de Japanse kruiservliegtuigen een doorslaggevend verschil hebben gemaakt tijdens de zeeslag kan hij allesbehalve waarmaken.

Boekbespreking

Oorlog onder de mensen. Militaire inzichten uit Atjeh en Uruzgan

drs. Corstiaan Prince

Martijn Kitzen, ***Oorlog onder de mensen. Militaire inzichten uit Atjeh en Uruzgan***

Ambo/Anthos uitgevers,

Amsterdam 2016

380 pag., paperback

ISBN 9789026337529

€ 24,99

De missie in Afghanistan wordt met het verstrijken van de tijd onderdeel van onze militaire geschiedenis. Nu het stof is neergedaald kan de balans langzaam worden opgemaakt. Hoe past deze uitzending in het bredere kader van de Nederlandse militaire historie? Het is een vraag die vanuit operationeel en politiek oogpunt van belang is voor toekomstige uitzendingen. Nu zich nieuwe dreigingen manifesteren, zoals het Rusland van Poetin, bestaat het gevaar dat lessen die met veel pijn en moeite zijn geleerd, niet worden opgeslagen in het institutionele geheugen. De krijgsmacht is eerder kort van memorie geweest.

In *Oorlog onder de mensen. Militaire inzichten uit Atjeh en Uruzgan* beschrijft Martijn Kitzen (1978) de zoek-

tocht naar een effectieve counterinsurgency-strategie in gefragmenteerde niet-westerse samenlevingen. Op dit onderwerp is historicus, politicoloog en Afghanistan-veteraan Kitzen op 14 december 2016 gepromoveerd aan de Universiteit van Amsterdam. Kern van zijn betoog is dat om met succes bij te dragen aan een duurzame vrede en stabiliteit er gebruik moet worden gemaakt van lokale machtsstructuren. Het is daarbij cruciaal vast te stellen welke lokale machthebbers in de ogen van de plaatselijke bevolking legitimiteit genieten. Via hen moet de politieke macht op lokaal niveau worden verdeeld. Dat hierbij zaken worden gedaan met corrupte krijgsheren en stamoudsten die niet voldoen aan westerse maatstaven, is volgens hem onvermijdelijk.

Kitzen kiest voor het historisch perspectief door de missie in Afghanistan te vergelijken met de Atjeh-oorlog (1873-ca. 1912), de omvangrijkste koloniale oorlog die Nederland ooit heeft gevoerd. Dit is op het eerste gezicht een gewaagde keuze. In de huidige beeldvorming wordt het militaire optreden in voormalig Nederlands-Indië toch vooral bepaald door het platbranden van kampongs en massa-executies. En dat is nu niet echt een voorbeeld waar hedendaagse militairen en politici zich graag aan spiegelen als het gaat om buitenlandse uitzendingen ter bevordering van de internationale rechtsorde.

Kitzen laat echter op overtuigende wijze zien dat de koloniale oorlogvoering veel lessen bevat over een "oorlog onder de mensen". Lessen waarmee we ons voordeel kunnen doen. Hij haalt hierbij het voorbeeld aan van T.E. Lawrence beter bekend als "Lawrence of Arabia" die ooit schreef dat we met 2.000 jaar aan voorbeelden geen excuus hebben om op de verkeerde manier de strijd aan te gaan. Hiermee is niet gezegd dat de geschiedenis zich letterlijk herhaalt, maar historische voorbeelden kunnen onze kennis wel verdiepen, zodat we situaties in het heden beter herkennen en ons handelen daarop aanpassen. Een belangrijke les uit het verleden is bijvoorbeeld dat een succesvolle counterinsurgency een bereidwilligheid vereist om sancties op te leggen aan de tegenstander.

¹ Martijn Kitzen, *Oorlog onder de mensen. Militaire inzichten uit Atjeh en Uruzgan* (...) 17.

Bijvoorbeeld door de geldkraan dicht te draaien, maar ook door gerichte militaire acties. 'Een gedegen analyse van een voorbeeld van koloniale oorlogvoering kan ons dus ook meer leren over het gebruik van geweld en sancties in de strijd om controle over de mensen.'¹ Het boek van Kitzen is opgedeeld in twee casestudy's: in deel I analyseert hij de Atjehoorlog, in deel II behandelt hij Uruzgan. In de conclusie komen de *lessons learned* van beide conflicten aan bod. Wat kunnen we leren van beide conflicten, zodat we in de toekomst beter zijn voorbereid? Een hedendaagse uitzending staat onder grote tijdsdruk: er is geen draagkracht voor een missie met een open einde. In korte tijd moeten daarom tastbare resultaten worden behaald. Maar als de westerse militairen weer weg zijn, hoe moet een staat als Afghanistan dan verder? Volgens Kitzen is binnen de beschikbare tijd het helpen creëren van een tribale balans het hoogst haalbare. In dit machts-evenwicht moeten alle lokale spelers worden betrokken, zodat er een fundament ligt voor verdere politieke ontwikkeling. In het koloniale verleden wisten de Nederlanders via samenwerking met lokale machthebbers een zekere mate van stabiliteit te bewerkstelligen. Het grote verschil met nu is dat Batavia altijd de mogelijkheid van een militaire expeditie achter de hand had om orde op zaken te stellen.

In zijn studie waakt Kitzen ervoor om de parallellen tussen Atjeh en Afghanistan er te dik bovenop te leggen. Toch zijn deze parallellen wel degelijk uit zijn tekst te halen. In beide conflicten was in het begin sprake van een gemankeerde strategie, die voortkwam uit een gebrekkige kennis van de lokale machtsstructuren. In Atjeh duurde het lang voordat de Nederlanders inzagen dat de sultan over weinig politieke macht beschikte. Pas onder kolonel Van Heutsz en zijn adviseur Snouck Hurgronje werd een effectieve strategie ontwikkeld die militaire, politieke en economische middelen combineerde. Dankzij een grondige analyse van de Atjehse samenleving kon het Nederlands-Indisch leger veel gerichter optreden. Lokale machthebbers (de oleëëbalangs – de handelselite) werden bij het koloniale systeem betrokken, zodat zij belang kregen bij orde en stabiliteit in hun gebieden. Het verzet, dat sterk leunde op de oelama's (de geestelijken), kon zich daardoor niet meer vrijelijk bewegen op het platteland. Dit stelde Van Heutsz in staat om de belangrijkste verzetsleiders op te jagen en deze vervolgens met "chirurgisch" geweld uit te schakelen.

Kitzen beschrijft hoe de Nederlanders in Uruzgan aanvankelijk evenmin een scherp beeld hadden van de tribale verhoudingen. Doordat de nadruk lag op het conflict tussen de "goede" overheid uit Kabul en de "slechte" lokale Taliban, werd geen recht gedaan aan het caleidoscopische karakter van de Afghaanse samenleving. Uit eerste hand beschrijft Kitzen het moei-

zame proces om een effectieve counterinsurgency-doctrine te ontwikkelen. Gaandeweg kwam het inzicht dat de Taliban minder een bedreiging vormde dan ruziënde lokale stammen en roofzuchtige krijsheren. Pas in 2009-2010 was sprake van een geïntegreerde aanpak van militaire planning met tribale en politieke analyses, die was toegesneden op de versplinterde Afghaanse samenleving. Kitzen benadrukt hierbij de input van culturele en tribale adviseurs uit de burgermaatschappij, die – als 21e-eeuwse opvolgers van Snouck van Hurgronje – ertoe bijdroegen dat de Nederlandse militairen veel meer inzicht kregen in het karakter van de Afghaanse samenleving. In de langetermijnevolgen van de pacificatie van Atjeh beschrijft Kitzen wat er mis kan gaan als het tribale evenwicht verstoord raakt. Dankzij de Nederlanders kregen de oleëëbalangs in Atjeh onevenredig veel macht, die corruptie en uitbuiting in de hand werkten. De oelama's werden buitenspel gezet, maar gaven de strijd niet op. De geest van het verzet bleef levend en in 1942, aan de vooravond van de Japanse invasie, brak een opstand uit. Ook na de onafhankelijkheid van Indonesië is het decennialang onrustig geweest in Atjeh. Als gevolg van deze strijd raakte de Atjehse identiteit steeds meer verbonden met de islam. Islamitisch fundamentalisme is hier dus geen oorzaak geweest van het geweld, maar een gevolg van onderdrukking en strijd. Om de groei van de Taliban of andere jihadistische groeperingen, zoals IS, te stuiten is het daarom van groot belang de lokale machtsverhoudingen in Afghanistan scherp in de gaten te houden.

Het boek Oorlog onder de mensen is een boeiende studie over de uitdagingen van westerse, in dit geval Nederlandse, militairen in een strijd tegen opstandelingen in verdeelde, niet-westerse samenlevingen. De combinatie van persoonlijke ervaringen en wetenschappelijke inzichten geven het boek een meerwaarde ten opzichte van veel andere academische studies. De auteur is hierdoor in staat om uit eigen ervaring het Nederlandse optreden in Uruzgan te vergelijken met dat van de Amerikaanse en Australische bondgenoten. Dit vergelijkend perspectief is minder duidelijk aanwezig in de casestudy over Atjeh. Hoe verhiel het Nederlandse optreden in Atjeh zich bijvoorbeeld met de Amerikanen op de Filipijnen, de Britten in Soedan of de Duitsers in Namibië? Dit laat onverlet dat Kitzen's boek een schat aan inzichten bevat over de complexiteit van het voeren van een counterinsurgency, toen en nu. Indachtig de uitspraak van Lawrence of Arabia kan de *thinking soldier* van de toekomst het zich niet veroorloven om dit boek voorafgaand aan een missie in de boekenkast laten staan. Het is bovendien een zeer leesbaar boek, dus ook dat mag geen excuus zijn.

Literatuursignaleringen

Kees Leebeek, Arie van den Hout, Kees Bakker en Anne van Dijk, Een eeuw Marineluchtvaartdienst. Ogen, oren en tanden van de vloot

Uitgeverij Geromy, verschijnt september 2017

480 pag.

€ 59,90. Bij voorintekening

€ 10,- korting. Leden van

Stichting Vrienden van de

Traditiekamer MLD ontvangen

een extra korting.

Peter Grimm, Erwin van Loo en Rolf de Winter, Vliegvelden in oorlogstijd. Nederlandse vliegvelden tijdens bezetting en bevrijding 1940-1945

Uitgeverij Boom, 2017 (geactualiseerde heruitgave)

512 pag., hardcover

ISBN 978-90-58756-26-8

€ 45,-

Nico Geldhof, De Consolidated Catalina in gebruik bij de Marine Luchtvaartdienst en bij Civiele Operators

Uitgeverij Geromy, 2016

320 pag., hardcover

ISBN 9789081893688

€ 44,50

John Hussey, Waterloo: The Campaign of 1815: Volume I: from Elba to Ligny and Quatre Bras (deel 2 verschijnt in december 2017)

Greenhill Books, 2017

736 pag.; hardcover

ISBN 978-1784381967

€ 43,99

Willem Plink, Onder 's Konings Vaandel. De vaandels en standaarden van de krijgsmacht van het Koninkrijk der Nederlanden

Uitgegeven in eigen beheer

424 pag.

ISBN 978-94-92390-00-4

€ 00000

P.G. Rogers, The Dutch in the Medway

Seaforth Publishing, 2017

216 pag.; hardcover

ISBN 978-1473895683

€ 24,49

